

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Aysun GÖKMEN

EĞİTİM VE BİLİM TARİHİNDE
NİZAMİYE MEDRESELERİNİN YERİ VE ÖNEMİ

Felsefe Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2018

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Aysun GÖKMEN

EĞİTİM VE BİLİM TARİHİNDE
NİZAMİYE MEDRESELERİNİN YERİ VE ÖNEMİ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih DOĞRUCAN

Felsefe Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2018

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Aysun GÖKMEN'in bu çalışması, jürimiz tarafından Felsefe Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Şahin FİLİZ (İmza)

Üye (Danışman) : Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih DOĞRUCAN (İmza)

Üye : Doç. Dr. Hasan AYDIN (İmza)

Tez Başlığı: Eğitim ve Bilim Tarihinde Nizamiye Medreselerinin Yeri ve Önemi

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 15/02 /2018

Mezuniyet Tarihi : 15/03/ 2018

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Eğitim ve Bilim Tarihinde Nizâmiye Medreselerinin Yeri ve Önemi” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Aysun GÖKMEN

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	Aysun GÖKMEN
Öğrenci Numarası	20145231005
Enstitü	Felsefe
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-SOYADI	Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih DOĞRUCAN
Tez Başlığı	Eğitim ve Bilim Tarihinde Nizamiye Medreselerinin Yeri ve Önemi
Turnitin Ödev Numarası	924049151

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 69 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 02/03/2018 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 12

alıntılar dahil %17'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

02/03/2018

(imzası)

Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih DOĞRUCAN

İÇİNDEKİLER

ŞEKİL LİSTESİ	iii
TABLolar LİSTESİ	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

NİZAMİYE MEDRESELERİ ÖNCESİ YAYGIN EĞİTİM KURULUŞLARI

1.1. İslâm'da Eğitimin Tarihsel Gelişimi ve Felsefe	6
1.2. Halka Açık Okullar (Yaygın Öğretim Kuruluşları):	6
1.2.1. Küttâblar	7
1.2.2. Mescidler	8
1.2.3. Câmiler	10
1.3. Özel Eğitim Kurumları	11
1.3.1. Saray Okulları	11
1.3.2. Kitapçı Dükkânları	12
1.3.3. Bilginlerin Evi	12
1.3.4. Edebi Salonlar	13
1.3.5. Çölde ve Göçebelerde Eğitim	15
1.4. Beyt-el Hikme ve Tercüme Hareketleri	16

İKİNCİ BÖLÜM

ÖRGÜN EĞİTİM-ÖĞRETİM KURUMU OLARAK NİZAMİYE MEDRESELERİ

2.1. Nizamiye Medreselerinin Kurulma Nedenleri	20
2.1.1. Şîî ve Sünnî Çatışması	24
2.2. Müderrisleri ve Sahip Olması Gereken Formasyon	26
2.2.1. Fıkıh ve Usul Hocaları	27
2.2.2. Tefsir ve Hadis Hocaları	28
2.2.3. Kelam Hocaları Gazzâlî ve Cûveynî	29
2.2.4. Adâb Hocaları	31
2.3. Nizamiye Medresesi'nde Okuyan Talebelerin Özellikleri	31

2.4.	Nizamiye Medreselerinin Fiziki ve İdari Yapısı	37
2.4.1.	Nizamiye Medreselerinin Yerleşim Alanı Tasviri.....	37
2.5.	Medresenin Mimari Özellikleri	39
2.6.	Medreselerin ve Nizamiyenin İdari Yapısı.....	40
2.7.	Medresenin Ekonomik Kaynakları ve Sosyal İmkânlar	42
SONUÇ		43
KAYNAKÇA.....		45
EK 1- Kırpık, G. (2009). Nizamiye Medreseleri, Orta çağın Yükseköğretim Kurumu. Yay Yayınları, Ankara.....		49
EK 2- Ocak, A. (2002). Nizamiye Medreseleri ve Büyük Selçuklularda Eğitim, Cilt 7 s. 722. Ankara.....		51
EK 3- Kırpık, G. (2009). Nizamiye Medreseleri, Ortaçağın Yükseköğretim Kurumu. Yay yayınları, Ankara.....		52
EK 4- Talas, M. (1999). Nizamiye Medresesi ve İslâm'da Eğitim Öğretim. Etüt Yayınları, Samsun.		53
EK 5- Talas, M. (1999). Nizamiye Medresesi ve İslâm'da Eğitim Öğretim. Etüt Yayınları, Samsun		54
EK 6- Çelebi, A. (2012). İslâm da Eğitim Öğretim Tarihi. Çev. Ali Yıldırım. Damla Yayınevi, İstanbul.....		55
ÖZGEÇMİŞ		56

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1.1 İslâm Eğitiminde Kuruluşlar	6
---	---

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1 Beyt-el Hikme ve Tercüme Hareketi	18
Tablo 2.1 Nizamiye Medreselerinin Kurulduğu Diğer Merkezler	21
Tablo 2.2 Nizamiye Medreselerinin Hocaları ve Yardımcıları	27
Tablo 2.3 Medresede Sürdürülen Ders Programındaki Derslerin Sınıflandırması.....	32
Tablo 2.4 Aristoteles'in Dokuz Kategorisinin Gruplandırılması	35
Tablo 2.5 Nizamiyeden Yetişen Meşhur Öğrenciler	36
Tablo 2.6 İslâm Dininde Mezhepler	41

KISALTMALAR LİSTESİ

AÜ	Ankara Üniversitesi
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
BAS	Basımevi
ÇEV	Çeviren
DER	Dergisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
DTFC	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
FAK	Fakülte
Haz	Hazırlayan
İİBF	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ÜNV	Üniversite
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MÜ	Marmara Üniversitesi
TDK	Türk Dil Kurumu
TTK	Türk Tarih Kurumu
TDY	Türk Diyanet Vakfı
SS	Sayfa Sayısı
S	Sayı
s.	Sayfa
yy.	Yüzyıl
YKY	Yapı Kredi Yayınları
Yay.	Yayın, Yayınları
YYÜ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
vb.	Ve benzeri, Ve başkaları, Ve bunun gibi
vd.	Ve devamı, Ve diğerleri
vs.	Vesaire

ÖZET

Bu çalışmada, Ortaçağda ortaya çıkan eğitim-öğretim anlayışı, özellikle felsefe, bilim ve kültür ile ilgili çalışmalar ve görüşler ele alınmıştır. Felsefenin İslâm eğitim dünyasında doğuşu ve yeri üzerine durulmuştur. Bu kapsamda Selçuklu devri (1038-1157) olarak bilinen dönemde, gerçek anlamda ilk medrese eğitiminin verildiği kurum olan Nizamiye Medreselerine kadar olan eğitim çabalarına bakılmıştır. Tarihsel süreçte ne gibi kurumlar ortaya çıktığı araştırılmıştır. İlk, İslâmiyet öncesi süregelen eğitim faaliyetlerinin bilim ile birlikte nasıl paralel geliştiği gösterilmiştir. Bu noktada eğitimin informal bir yapıda geliştiği; kütâblar, mescîdler ve camîler; saray okulları, kitapçı dükkânları, bilginlerin evi, edebi salonlar, çölde ve göçebelerde eğitimin nasıl olduğu izah edilmiştir.

Abbâsiler döneminde yapılan tercüme faaliyetleri sonucunda felsefe ve din bilimlerinin iki ayrı bilim olarak şekillenmesinde Beyt-el Hikme'nin rolü ve önemi üzerinde durulmuştur.

İnformel yapıdaki bu eğitim sürecinin ardından formal eğitime geçişin ilk basamağı medreseler olduğu görülmektedir. Tezimin temel referans noktası olarak Nizamiye Medreselerinin eğitim hayatında gerçekleştirdiği akıl mirası ve oluşturduğu entelektüel temel ve Sultan Alp Arslan ve veliahttı Melik Şah dönemi üzerinde durulmuştur. Her iki dönemin ünlü veziri Nizamü'l Mülk'ün yaşantısı, devlet yönetimi ve eğitim üzerindeki tesiri etraflıca açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Medrese, Bilim Tarihi, Felsefe, Nizamiye Medresesi.

SUMMARY
EDUCATION AND SCIENCE PLACE AND IMPORTANCE OF NİZAMİYE
MADRASAHS

The present thesis summarises recent researches that looked at philosophy, science and culture in the mediaeval ages. The origins of philosophy in Islamic education are emphasized. In this regard, the educational perception starting with Nizamiye Madrasahs, the institution in which the first madrasah education was given in the real sense, are studied in Seljuk period (1038, 1157). The institution types emerged during the historical process is summarised. The thesis starts with how education activities that started before Islamism has developed in parallel with science. In this point, how education has developed in an informal structure in müttabs, mescids and mosques; and how education was in palace schools, bookstore shops, the home of scholars, literary halls, deserts and in nomads' life is analyzed.

As a result of translation activities held during the Abbasids period, the role and importance of Beyt-el Hikme which considers philosophical and religious sciences as two separate issues are emphasized.

The main point of my thesis is the intellectual heritage and intellectual foundation that the Nizamiye Madrasahs created in the education life, the period of Sultan Alp Arslan and his heir Melik Şah. The effect of Nizamü'l Mülk, the famous vizier of both periods, on the state administration and education is explained thoroughly.

Keywords: Seljuk, Madrasah, Science History, Philosophie, Nizamiya Madrasah.

ÖNSÖZ

Eğitim ve Bilim Tarihinde Nizamiye Medreselerinin Yeri ve Önemi başlıklı bu çalışma Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

2014-2015 Öğrenim yılında başladığım Felsefe Ana Bilim Dalı, Bilim Tarihi bölümü alanında yapmış olduğum tez çalışması, Bilim, Tarih ve Felsefe disiplinlerinin ayrılmaz bir bütün olarak alınması ve nihayetinde; Türk tarihinin günümüz dünyasına yansımalarını keşfetmeme olanak sunarak, bana en büyük katkıyı sağlamıştır.

Ülkemizde, eğitim ve öğretim politikalarının yapılandırılmasında felsefi temel çerçevesinde programlamalar yapılmaktadır. Geçmişin bir dönemine damgasını vuran Nizamiye Medreselerinin üzerinde çalışma yapılmasına rağmen, bu kapsamda daha önce ele alınmamış olması bu konuda çalışmamı araştırmalarıma doğrultusunda özgün fikir üretmeme, Felsefe ve İslâm filozoflarının eğitim dünyasına katkılarını araştırmama olanak sağladı.

Tarih, Bilim ve Felsefe üçgeni altında eğitim felsefesini yapılandırırken temel metodolojimiz kaynaklarımızdaki bilgilerden yola çıkarak çıkarımlarda bulunmak olmuştur. Araştırmam boyunca, değerli bilgileriyle her an sağladığı destek ile birlikte danışmanım Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih Doğrucan ile yapmış olduğumuz uzun süren okumalar, emek isteyen araştırmalar sayesinde argümanlarımızı güçlendirmiş ve temellendirmiş olduk.

Arapça ve Farsça dillerine hâkim olmamam nedeniyle bu kitapları çeviren yazarların kaynaklarından faydalandım. Konu kapsamın doğrultusunda Nizamiye Medreselerinin kalıntılarının günümüzdeki durumunu tezime eklemek istedim. Bu nedenle Bağdat Büyük Elçiliği ile yazışmalarımız sürmüştür. Ancak Nizamiyenin görüntülerini almamız imkânsız olmuştur.

“Hedefler, planlı hayallerdir.” Bu çalışma yapılırken daha önce yapılmış olan bütün çalışmalar derlenerek çalışmamda fark yaratmak temel hedefim olmuştur. Yüksek Lisansa başladığım ilk günden itibaren bilgileriyle ve tecrübeleriyle bana örnek ve yol gösterici olan sayın danışmanım Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih Doğrucan’a ve değerli Hocam Yrd. Doç. Dr. Ayşegül Doğrucan’a destek ve katkıları için teşekkürlerimi sunarım.

Aysun GÖKMEN

Antalya, 2018

GİRİŞ

Felsefe ve bilim tarihi, kapsamında yapılacak bir çalışma olarak; eğitim tarihine tarihsel dönemde damgasını vuran eğitim kurumu Nizamiye, bilim temellendirmesi ve felsefe metodolojisinden yararlanarak araştırılması; Yunan filozoflarının ve İslâm filozoflarının eğitim felsefesi anlayışlarının bu kapsamda değerlendirilmesi; ortaçağ kurumları arasından Nizamiye Medreselerinin eğitim tarihi açısından önemli bir yer teşkil etmesi söz konusudur.

Nizamiye Medreselerine kadar olan dönemde, eğitim öğretim konusunda informal bir öğretimin söz konusu olduğuna açıklık getirmek açısından İslâm'da eğitimin tarihsel gelişim sürecine bakılmıştır. İslâm dünyasında bilim ve eğitim kurumlarının paralel gelişmesi nedeniyle bu süreçteki eğitim faaliyetleri aktarılmaya çalışılmıştır. Hz. Muhammed'in ortaya koyduğu dini miras üzerine, din ilimleri zaman içerisinde diğer ilimlerle etkileşim içerisinde gelişmiştir. Abbasi erken döneminin ünlü kurumu Beyt-el Hikme ile önceki bilimler (ulum el-evâ'il) olarak bilinen felsefî bilimler (akli bilimler) tercüme yoluyla İslâm dünyasına girişi söz konusudur. Bu nedenle iki ayrı bilim oluşmuştur. Bunlar dini ve felsefî ilimlerdir. Daha sonra kurumsallaşma açısından medreseler oluşturulmuş ve yaygın eğitimden, örgün eğitime geçilmiştir.

İslâm dünyasında eğitimin tarihsel gelişiminde, bilim ve eğitimin birbirleriyle paralel bir doğrultuda gelişimi söz konusudur. Bu bakımdan felsefe, ilk bilimdir. Tanım olarak felsefe, filo-sofia demektir. Filo, sevgi anlamındadır. Sofia ise bilgelik demektir. Filo-sofia hikmet (bilgelik) sevgisidir ya da hikmet arayışıdır.¹

Felsefe, insanın akli vasıtasıyla, kendini, dünyayı ve evreni anlamasıdır. İlk bilim olması ve bu yönüyle, diğer bilimlerin felsefe ile sıkı bir ilişkisi vardır. Modern kullanımda bilim, bu dönemdeki bilimin etkileri ve çağrışımlarından farklıdır. İngilizce de 'science' olarak geçen bilim, Latince 'scire' 'bilmek' fiilinden türetilmiştir.² Bilimlerden biri de Eğitim bilimidir.³ Eğitim kavramı 19.yy.'da ortaya çıkan bir kavramdır. Education sözcüğü Latince bir kökten türetilmiş olup 'educare' ve 'educere' sözcüklerine karşılık gelmektedir. 'Educare' sözcüğü, öğreneni özel bir beceriyle donatmak için talim ettirmek anlamına gelir.⁴ Eğitim köken bakımından Türkçe'de eğ, eğmek fiil kökünden türetilmiş olup, bükmek, uygulamak,

¹ Keklik, 1987: 3.

² Weisheipl, 1965: 2.

³ Ergün, 1996: 3.

⁴ Yayla, 2012: 3.

öğretmek, yetiştirmek, geliştirmek, alıştırmak, egemenlik altına almak, yenilgiye uğratmak, ezmek, kırmak, yönlendirmek gibi anlamlara gelmektedir.⁵

“Felsefe eğitim için bir nitelik ve değerler sistemi geliştirirken; eğitim de bunların nasıl elde edileceğini, insanlara kazandırılacağını amaç edinen bir süreç gibi işlemektedir. Eğitimin, amaçları (hedef ya da kazanımları), içeriği, eğitim durumu ve değerlendirme, benimsenen felsefeye göre biçimlenmektedir.”⁶

Felsefenin genel anlamda, İslâm tarihinde eğitimin başlangıcında nasıl bir rol oynadığını iki bölüme ayırarak izah etmek mümkündür. Bunun için ilkin İslâmiyet gelmeden önce Arap Yarımadasında eğitimin nasıl olduğunu izah edip, İslâmiyet ortaya çıktıktan sonra Arap Yarımadasında eğitim konusunda ne gibi yenilikler olduğunun coğrafi bakımdan izah edilmesi gerekmektedir.

Tarihsel verilere bakılırsa İslâmiyet öncesi Arap Yarımadasının, üç bölümde incelendiği görülmektedir. Bunlar: Kuzey Arabistan, Orta Arabistan ve Güney Arabistan’dır. İçlerinde en önemlisi Hicaz, Mekke, Medine ve Tayif şehirlerinin bulunduğu Orta Arabistan’dır. İslâm tarihi açısından Orta Arabistan’ın en önemli bölgesi ise Hicaz’dır. İslâm öncesi Arapları, Mekke, Yesrib (Medine) ve Taif (Vecc) şehirlerinde ve bazı kasabalarda bedevi bir yaşam sürmüşlerdir. Başlıca geçim kaynakları çöllerde hayvan yetiştiriciliği şehirlerde ise ticaret olmuştur.⁷ Burada Sosyal yapıya bakıldığında, halk kabileler halinde yaşamaktadır. Bu kabileler arasında süregelen bir mücadele ve savaş hali vardır. Bu nedenle Arap Yarımadasında İslâmiyet öncesinde bir siyasi birlikten söz edilmemektedir. İnançlarına bakıldığında ise puta tapıcılık olduğu belirtilir. Her kabilenin putları farklıdır. Bu putların Mekke’de ki Kâbe’de bulunduğu söylenir. Mekke bölgesinde Kâbe’nin olması buranın kutsal bir yer olmasını sağlamıştır. Bu durumla ilgili olarak Mehmet Dağ şöyle bahseder:

*“Daha Arapların puta tapıcılık devirlerinde kutsal bir ziyaret yeri, dinî ayinlerin yapıldığı bir yer olan Kâbe, İslâm’ın gelişiyle de önemini yitirmemiş, tersine yeni bir anlam kazanmıştır.”*⁸

Dönemin felsefesine genel çerçevede bakıldığında klasik anlamda, insan ve kâinat konusunda ortaya konulan sistemli bir düşüncenin olmadığı görülmektedir.

Eğitim açısından, İslâm öncesi Arapların bilimle uğraştığı konusunda, Şehristanî, *Milel ve Nihal* eserinde şu şekilde bahsetmiştir: Araplar ilk olarak soy bilimi ile

⁵ Eyüpoğlu, 1997: 76.

⁶ Sönmez, 2005: 36.

⁷ Çağatay, 1957: 70-137.

⁸ Dağ vd. , 1974: 73.

ilgilenmişlerdir. Diğer ikisi ise tarih ve dinler ile ilgili bilimlerdir.⁹ Bu zamanda diğer toplumlardan alınan yıldızlar ilmi (ilm-i nûcûm), tıp, meteoroloji, at yetiştirme bilgisi, mitoloji, kehanet, kuşların uçması ve konmasından anlam çıkarma bilgisi, kiyafet (iz sürme) gibi kendi deneyimleri ile geliştirdikleri bilimler vardır.¹⁰ Arapların uçsuz bucaksız çöllerde yıldızlar ilmi ile ilgilenmeleri meşhur olduğu söylenmektedir. Uzak yerlere gittiklerinde yönü bulmaları bakımından yıldızların ilmi önem arz etmekte olduğu belirtilmektedir. İslâm öncesi Araplar, yağmurların yağışı ve esen yellerle ilgili değişikliklere yıldızları inceleyerek karar vermişlerdir. Gökteki yıldızlardan bazılarını Tanrı saydıkları da söylenmektedir.¹¹

Mekke’de İslâmiyet öncesi döneme verilen bir ad vardır: Cahiliye devri. Bu dönem Müslümanlar için, Asr-ı Saadet öncesi bilgisizlik çağı olarak ifade edilmektedir. Asr-ı Saadet, Hz. Muhammed öncesinde yaşanan zaman olarak geçmektedir. Neşet Çağatay Cahiliye çağını, Yunanlılara benzetmeye Arapların kahramanlık çağı olarak tanımlamaktadır.¹²

Cahiliye döneminde Arabistan’da okuma yazma bilenlerin sayısının az olduğu bilinmektedir. 16-17 kişinin okuma-yazma bildiği rivayet edilir.¹³ Yılın belirli günlerinde edebî panayırların düzenlendiği, şiirlerin sözlü geleneğe dayalı bir şekilde okunduğu söylenmektedir.¹⁴

Cahiliye devrinde kurulan Arap panayırlarının (Ukkâz, Mecenne, Zî’l-mecâz) bir kısmının ticari amaçlı olduğu; bir kısmının ise bu panayırlardaki şahısların, edebiyat sahasındaki marifetlerini ortaya koymak için nutuklar attığı söylenmektedir.¹⁵

Bazı kaynaklarda İslâmiyet’ten önce Arap Yarımadasının iddia edildiği gibi cahil uygarlıktan uzak bir çöl ülkesi olmadığı belirtilmektedir. Yaşantılarında kardeşlik duygusu, erkeklik, ağırbaşlılık (hilm), cömertlik, cesaret gibi çeşitli erdemler bulunmaktadır. Özellikle hanîfler¹⁶ adı verilen bir zümrenin içinde İslâm dini ortaya çıkmadan önce tek Allah’a ve

⁹ Şehristanî, 2008: 438.

¹⁰ Çağatay, 1957: 128.

¹¹ Çağatay, 1957: 128-130.

¹² Çağatay, 1957: 129.

¹³ *Hülefâ-yı Râşidîn’den Ömer, Osman, Ali’nin İslâmdan önce okuma yazma öğrendikleri ve Kureyş Kabilesinde bunların sayısının 17 yi geçmediği, keza Evs ve Hazreç kabilelerinde ancak rastlanan mahdud okur yazarların dikkati çektiği ve daha çok Yahudilerin Arapça okuma-yazma ile meşgul olduklarına Belazuri’nin ‘Fütuhül Buldan’ında rastlanmaktadır.* Öymen, 1968: 63.

¹⁴ Dağ, vd. 1974: 64-65.

¹⁵ Çelebi, 1998: 38.

¹⁶ *El- Hanef kelimesi doğruluk, istikamet ve bir şeyden meyletme anlamına gelmektedir. El- hanef lügatte, ayağın eğriliğine, sağ ayağın baş parmağının sola, sol ayağın baş parmağının sağ tarafa eğik olmasına veya sırça parmak tarafından olan kısımla ayağın sırtından yürüme manasına geldiği kaynakta belirtilmektedir.* Cerrahoğlu, 1964: 87.

ahirete inanma fikri yayılmıştır. Yeni bir dine neden ihtiyacın olduğu konusuna gelindiğinde, özellikle Mekke’de ki sosyal şartlara bakmak gerekir.¹⁷

Bir din olarak İslâm 610 yılında Hz. Muhammed’in ilk vahiy deneyimiyle doğmuştur. Hz Muhammed dini açıdan siyasi bir birliğin söz edilmediği toplumsal bir ortamda dünyaya gelmiş ve 610 yılında ticaretle geçinen, göçebe yaşayan; çeşitli panayırlar düzenlen Mekke’de peygamberliğini ilan etmiştir.¹⁸ Bu doğuş Hira mağarasında kendisine gelen ilk vahiy, aynı zamanda Kur’an’ın ilk âyeti “yaratana Tanrının adıyla oku!”¹⁹ ile başladığı bilinmektedir. Bu emre “O, insana bilmediğini öğretti.”²⁰ Hz. Muhammed, Kur’an’ı sahabeye öğreterek ilk muallim olmuştur.²¹

İslâm dininin doğuşu ve bilgiye vurgusu beraberinde bir takım ihtiyaçları da getirmiştir. Bunlardan bazıları günlük, haftalık, senelik ibadetler için dini bilgilerin öğrenilmesidir. Oruç tutmak, namaz kılmak isteyen bir Müslüman’ın astronomi bilgisine; hacca gitmek isteyen birinin coğrafya bilgisine; zekât vermek isteyen birinin matematik bilgisine sahip olması gerekmektedir.²² İşte bu pratik ihtiyaçlar felsefi ilimlere olan ilgiyi artırmıştır.²³

İslâmi ilimler konusunda birbirinden farklı tasnifler bulunmaktadır. Ancak en temelde, İslâm’da ilimler nazari ve amelî şeklinde ikiye ayrılır.²⁴ Özellikle Aristoteles’in yapmış olduğu bilim tasnifi İslâm filozofları tarafından benimsendiği söylenmektedir. Aristoteles ilimleri üç bölümde tasnif etmektedir. Bunlardan ilki Nazarî (teorik) ilimler olan felsefe, fizik, teolojidir. Diğer i ise, amelî (pratik) ilimler olan etik ve politiktir. Son olarak da Şiirsel (poetik) olan estetik vs. ilimlerdir.²⁵ Bu sınıflandırmanın etkisi Kindi ile başlamakla birlikte; Âmirî, Farabî, İbn Sînâ, İbn Rüşd, Gazzâlî ve İbn Haldûn’da da kendini gösterir.²⁶ Kindi ilimleri ilahi ilimler ve insani ilimler olarak ikiye ayırmıştır.²⁷ Farabi ve İbn Sinâ’nın bilim tasnifinde Aristotelesçi (meşşâî) bir sınıflama görülmektedir. Öyle ki Farabî Aristocu şemayı izleyerek ilimleri nazarî ve amelî olarak ayırmıştır. İbn Sinâ’ya göre, ilimler nazarî felsefe olan, ilm-i tabî (doğa), saf ilm-i riyazî (matematik), aritmetik, metafiziktir. Ameli felsefe ise,

¹⁷ Dağ, vd., 1978: 201-203.

¹⁸ Aydın, 2016: 20.

¹⁹ Alak sûresi, 96/1.

²⁰ Aynı sûre, ayet 4-6.

²¹ Öymen, 1968: 61-62.

²² Kazıcı, 2012: 18-20.

²³ Bayrakdar, 1988: 31-33.

²⁴ Bedir, 2006: 6.

²⁵ Eyüp, 2001: 154.

²⁶ Aydın, 2007: 41-42.

²⁷ Bedir, 2006: 8.

tedbirü'l medine veya ilm-i siyasettir.²⁸ Gazzâlî'nin ilimler tasnifinde dört ilim tasnifi vardır. Önce ilimleri şer'i ve aklî olarak ayırmıştır. Şer'i ilimleri, Aristocu tasnifi çağrıştıran bir biçimde, nazerî ve amelî olarak sınıflar. İlimleri bu şekilde ayırması ilimlerin politik süreçlerin etkisi altına girmesine neden olduğu belirtilmektedir.²⁹

Daha sonra ilimler çağdaş yorumcuların deyimi ile 'müsbet ilimler' gibi kavramlar ile anılmaya başlanmıştır. Müsbet ilimler (felsefi ilimler) ise İslâm dünyasına tercüme yolu ile girmişlerdir. Felsefi ilimler şifahi (kulaktan kulağa)denilen yol ve diğer yol olan tercüme yolu ile İslâm dünyasına girdiği belirtilmektedir. İslâm tarihine bakıldığında ilkin, Emeviler devrinde müsbet ilimlerden Tıp ve Kimya gibi ilimlere ait daha önce yazılmış Süryanice, Yunanca, Kıptice gibi eserlerin Arapça'ya çevrilmesi ile bilimsel faaliyetler başlamıştır. Ancak burada belirtilmesi gereken durum Emevilerin felsefe ilimlerine çok rağbet göstermemiş olmalarıdır. Müsbet ilimlere olan merak, özellikle Abbasi dönemi hızla artmıştır. Bu ilimlerin felsefe ile olan sıkı ilişkisi, bunun yanı sıra mütercimlerin bazılarının aynı zamanda filozof olması, saraylardaki görevlilerin felsefe bilmeleri, Abbasilerden itibaren bu bilme dolaylı olarak ilgi uyandırmıştır. Felsefenin İslâm dünyasına girişi fiilen bu şekilde olmuştur. Mansur devrinden itibaren, özellikle halife Me'mun ile felsefe Müslümanların ilgi alanına girmiştir.³⁰ Yunan'dan İslâm dünyasına aktarılmaya başlanan felsefi düşünce, ilk defa Abbasiler döneminde oluşmuştur.³¹

Kısacası İslâm'ın ilk devirlerinde felsefeyi içinde barındırma anlamında bir felsefe yoktur. Aynı zamanda eğitim sisteminden çok bir öğretim sistemi mevcuttur. Pratiğin aktarılmasından çok teorinin aktarılması söz konusudur. Bu nedenle İslâm da eğitimin plansız, programsız bir başlangıçla ortaya çıktığını söylemek mümkündür. İslâm dininin gelişinden öncede, örgütlenmiş bir eğitim sistemi bulunmamaktadır.

İslâm Eğitim Tarihi'nin, eğitim kurumları ile sıkı bir bağı vardır. Bu nedenle İslâm eğitim tarihinden söz açmak, İslâm kültürünün yayılmasına katkıda bulunan bu kuruluşlardan söz etmeyi gerekli kılmaktadır. Aşağıdaki tablo İslâm eğitim kuruluşlarının Beytül Hikme'ye kadar olan sürecini içermektedir. İslâm dini bu tür kuruluşlar ile eğitim öğretim faaliyetlerine ayrı bir önem vermiştir. Temel nedeni ise yeni gelen dinin, temel prensiplerini yerleştirmek ve topluma gereken biçimi vermek olmuştur.³²

²⁸ *Amelî felsefe ya kullanıldıklarında insanlar arasındaki genel ortak yaşamın düzenli olması sağlanan görüşlerin- ki tedbirül- medine olarak bilinir- öğretilmesiyle ilgilidir; bu ilm-i siyaset olarak isimlendirilir. Yahut insanlar arasındaki özel ortak yaşamın düzenlenmesiyle ilişki görüşlerdirki, bunlar tedbirü'l- menzil olarak bilinir. Ya da tek bir şahsın nesini arındırma hâlini düzenleyen görüşlerdir ki ilm-i ahlâk ismini alır.* İbn Sînâ, 2006: 7-8.

²⁹ <https://www.aydinlik.com.tr/bilim-ve-siyaset-sahin-filiz-kose-yazilari-ocak-2018> (erişim tarihi: 25.01.2018)

³⁰ Bayrakdar, 1988: 34-35.

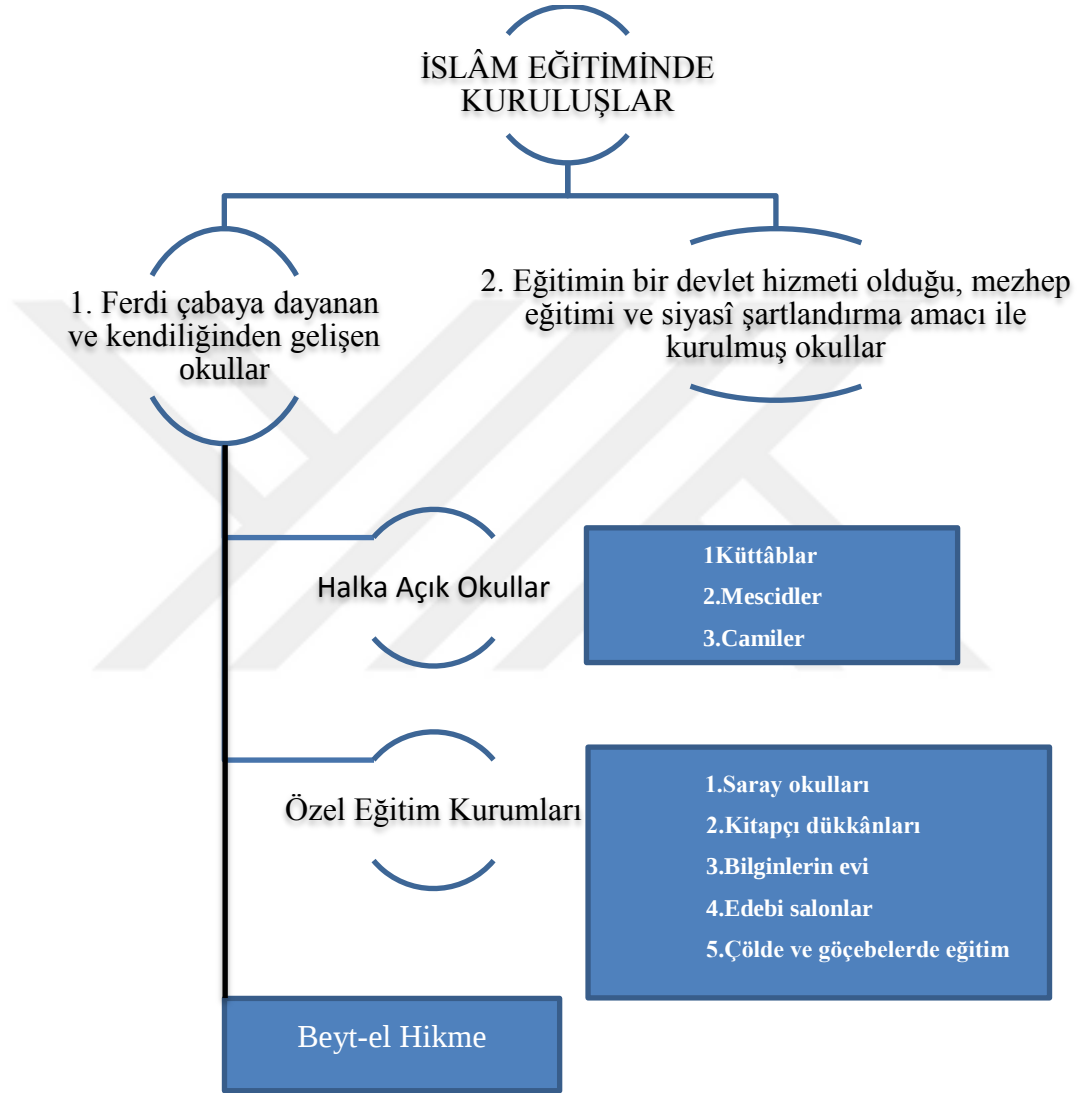
³¹ Leaman, 1992: 4.

³² Kazıcı, 1985: 125.

BİRİNCİ BÖLÜM

NİZAMİYE MEDRESELERİ ÖNCESİ YAYGIN EĞİTİM KURULUŞLARI

1.1. İslâm'da Eğitimin Tarihsel Gelişimi ve Felsefe

Şekil 1.1 İslâm Eğitiminde Kuruluşlar

Kaynak: Çelebi, 1998: 23-71; Dağ vd., 1974: 64-65

1.2. Halka Açık Okullar (Yaygın Öğretim Kuruluşları)

Nizâmiye Medreseleri öncesinde, İslâm eğitim kurumları, yaygın öğretim kuruluşları olarak görevlerini yerine getirmişlerdir. İslâm eğitim kurumlarının gelişim süreci, küttâblar, câmiler, mescidler; saray okulları, kitapçı dükkânları, bilginlerin evi, edebî salonlar, çölde ve

göçebelerde eğitim şeklinde bir gelişim sergilemiştir. Bu kısımda bu eğitim kurumları sırasıyla ele alınmıştır.

1.2.1. Küttâblar

Küttâblar, İslâm'ın doğuşundan öncede var olduğu söylenen yerlerdir. Küttâb, Osmanlı Devleti'nin de ki mektep kelimesiyle aynı anlama gelmektedir. Küttâbların ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmese de, İslâm'ın gelmesinden önce var olduğu söylenmektedir.³³ Yine Emeviler ve Abbasiler döneminden beri yaygın olan eğitim kurumları olduğu da söylenmektedir.³⁴

Arabistan'da okuma yazma oranı oldukça düşüktür. Arabistan'da Vâdi el- Kura'dan bir kimsenin ilk okuma yazmayı öğrendiği söylenir.³⁵ Bu kişinin burada olan yakınlarına okuma yazma öğrettiği söylenmektedir. Bu şekilde okuma yazma öğrenilmektedir. Ancak artış oldukça yavaş bir seyir izlemektedir. İslâm dininin gelmesi ile yeni bir sosyal yapılanma söz konusu olmuştur. Okuma ve yazmanın önemi artmıştır. Bu durum halkı okuma yazma öğrenmeye teşvik etmiştir. Bu sayede okuma yazma için kullanılan küttâblar rağbet görmeye başlamıştır.³⁶

Küttâblar genellikle bir camiye bitişik halde bulunan yerlerdir. İlk dönemlerde köy, kasaba ya da şehirlerde, İslâm inancını yaymak gibi bir gayesi olmuştur. Sonraki dönemlerde ise dini kültürün korunmasında etkin olmuştur. Küttâblar da, başta okuma, yazma ve basit hesap kuralları üzerine eğitim verildiği anlaşılmaktadır. Eğitim usulüne bakıldığında, öğrencinin öğrenme metodu, öğretmeninin söylediklerini sürekli tekrar etmeye, ezberlemeye yöneliktir. Öncelikle Kur'an'ın ilk suresi olan Fatiha, sonra Nâs sûresinin ezberlendiği ve ardından en uzun sûre olan Bakara'ya gelinceye kadar sûrelerin ezberlendiği söylenmektedir.³⁷

Herhangi bir ders programını incelediğiniz zaman orada nasıl bir insan tipi yetiştirilmeye çalışıldığını görmek mümkün olabilmektedir. Buradan hareketle küttâblar da ki temel eğitimin amacında, İslâm'ın iman ve inanç yönünü temsil eden mümin kimseler yetiştirmek olduğu görülmektedir. Küttâblar ve devamı olarak kabul edilen medreseler, İslâm toplumlarında dini inanış ve anlayışın şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır.³⁸ Küttâpların

³³ Kazıcı, 2012: 18.

³⁴ <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c27/c270002.pdf> (erişim tarihi: 22.11.2017)

³⁵ Kazıcı, 2012: 18-19.

³⁶ Çelebi, 1998: 23-31.

³⁷ <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c27/c270002.pdf> (erişim tarihi: 22.11.2017)

³⁸ <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c27/c270002.pdf> (erişim tarihi: 22.11.2017)

öğretim metoduna bakıldığında, altı yaşına giren çocuklar Kur'an ın otuzuncu cüz'ü 'Amme' den derse başlatılmışlardır.

Küttâblar hakkında Goldziher'in görüşlerini tenkid eden Ahmet Çelebi, İslâm'ın ilk devrinde okuma yazmanın öğretildiği ve Kur'ân eğitiminin verildiği iki ayrı Küttâb'dan bahsetmektedir. Okuma yazma öğretiminin yapıldığı küttâb şeklindeki bu ilk yerlerdeki çoğu öğretmen Hz. Muhammed'in vahiy kâtipleri olarak çalışmışlardır.³⁹

Küttâb denilen bu yerlerde muhtemelen Peygamber'in hadislerini rivayet etmek, Arap yazısının okunması ve yazılması ile basit hesaplar öğretilmektedir. Ahmet Çelebi'nin bahsettiği üzere, *Risâlet'ül Mu'allimîn* adlı eserinde el-Câhız, okuma ve yazmanın önemi üzerine şu ifadeleri kullanarak durmuştur:

*“Eğer kitâb, yâni yazı olmasaydı, eskilerin haberleri bozulur ve bizden öncekilerin sözleri bize kadar ulaşmazdı. Zirâ dil, sâdece karşısındakine merâmını anlatır. Kalem ise; yanında bulunmayanlara, senden önce geçenlere ve senden sonra gelecek olanlara da ulaştırır. Kalemın faydası daha umûmîdir. Divanlar da mevcudiyetlerini ona borçludurlar. Pâyitahtta oturan hükümdâr; çevresinin faâliyetlerini, onların giderilecek ihtiyâçlarını ve memleket sâkinlerinin âsâyîşini sâdece yazı ile idrâk edebilir. Eğer yazı olmasaydı, ne tam tedbir alınır, ne de işler yolunda giderdi. Biz, dîn ve dünyâ saadettinin temellerini, ancak kitab ve hesap ile rayına oturtabileceğimize inanıyoruz.”*⁴⁰

Ahmet Çelebi'nin ikinci dönem olarak olarak bahsettiği, Kur'an ve İslâm dini esaslarının öğretildiği küttâblar ise, ilk zamanlarda olmayıp zamanla gelişen bir yapılanmadır. Daha çok özel öğretmenler ve çocukların aileleri tarafından verilen dersleri kapsamaktadır.

*“Goldziher, Dinler ve Ahlâk Ansiklopedisi'nde “Müslümanlarda İlk Öğretim” konusunda mühim bir makale yazmış ve o makalesinde, Kur'an ve İslâm dini esâslarını öğreten mekteblerin, çok erken devirlerde, hattâ İslâm'ın ilk senelerinde kurulmaya başlandığını isbât etmeye çalışmıştır.”*⁴¹

Goldziher'in görüşü tenkid eden Ahmet Çelebi, okuma yazma öğreten küttâblar ile Kur'an öğretiminin yapıldığı küttâblar arasındaki farklılığa dikkat çekmiştir.

1.2.2. Mescidler

İslâm'ın ilk devirlerinde öğretim merkezlerinden biri de mescidlerdir. Küttâblar daha basit düzeyde bilgi elde etmek amacıyla kurulmuşken, mescidler küttâblardan daha ileri düzeyde eğitim veren yerler olmuştur.

*“Mescid, Arapça'da “ eğilmek, tevazu ile alını yere koymak” manasına gelen sücud kökünden “ secde edilen yer” anlamında bir mekân ismidir.”*⁴² Secde, Müslümanlara göre,

³⁹ Kazıcı, 2012: 18.

⁴⁰ Çelebi, 1998: 24.

⁴¹ Çelebi, 1998: 27.

⁴² Ağırman, 1997: 22.

Allah'a en yakın olunan andır. Bu anlam doğrultusunda mescid, namaz kılmak, Allah'ı zikretmek ve Kur'an okumak için yapılan yerdir.

Mescid, peygamberin ilk açık derslerini verdiği yer olarak bilinir.⁴³ Mescidler birer kültür merkezidir. Bunun oluşmasındaki ana neden, Müslümanların mescidin fonksiyonunu geniş tutmasından gelmektedir. Mescid, ibadet yeri, ilim müessesesi, elçilerin kabulü, ordu karargâhı gibi fonksiyonlara sahiptir.⁴⁴ Kaynaklara bakıldığında, yeryüzünde üç büyük mescidden bahsedildiği söylenmektedir. Ahmet Çelebiye göre: Hz. Muhammed doğup büyüdüğü yer olan Mekke'yi terk etmeye mecbur bırakılır. Anlaşıldığı kadarıyla Mekke'de ki putperest inançlara başlatmış olduğu mücadele nedeniyle, aristokratların sesir, büyücü, deli vb. ithamlar a maruz kalmıştır.⁴⁵ İslâm'dan önceki Arapların, mabedleri olan Mescid-i harâm'dan uzak kalınca süratle onun yerini tutacak bir yer bulmayı düşünmüşlerdir. Bu yer mescid olmuştur.

Hicretten sonra ufak çapta bir külliye olarak yapımına başlanan daha sonra ilk büyük mescid olduğu ileri sürülen Mescid-i Nebevi ise Hz. Muhammed tarafından kurulmuştur.⁴⁶

Mescid-i Nebevî'nin adı, Kur'an-ı Kerim'de doğrudan doğruya geçmediği söylenmekle birlikte, Allah'tan uzaklaştırılan her şeyden korunmak üzerine kurulan ilk mescid olduğu rivayet edilmektedir. Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretinden sonra yapmış olduğu ilk faaliyetlerinden biri, Mescid-i Nebevî'nin inşasıdır. Mescid-i Nebevî, onun, Medine'deki bütün faaliyetlerinin merkezinde yer almış ve fonksiyonları bakımından sonraki dönemde kurulan diğer camilere örnek teşkil etmiştir.⁴⁷ Burada Hz. Muhammed zamanında yetişmiş, Mescidi Nebevi'nin bitişiğinde bulunan Ashâb-ı Suffe'de adı verilen yerde eğitim gören, ona inanan, sahabî adı verilen yoksul kimselerin varlığından söz edilmektedir.⁴⁸

Suffe, gölgelik anlamına gelir. Mekân olarak tasviri tam olarak bilinmemekle birlikte mescid'in girişinde, üzerinde hurma dalları ile örtülü bir kısım olduğu söylenir. Kaynaklara bakıldığında, yetmiş kişinin aynı anda yaşayabileceği kadar geniş bir yer olduğu rivayet edilir.⁴⁹

Yoksul kimseler olarak bahsedilen bu sahabîler, kendilerini Allah yoluna adanmış kişilerdir. Hz. Muhammed, Suffe'de bizzat kendisi ders vermiştir. Sahabîler, Hz.

⁴³ Öymen, 1968: 63.

⁴⁴ Çelebi, 1998: 71.

⁴⁵ Cerrahoğlu, 2014: 80.

⁴⁶ Aycan vd., 2003: 64.

⁴⁷ <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c29/c290185.pdf> (erişim tarihi: 17.11.2017)

⁴⁸ Gözütok, 2002: 133-134.

⁴⁹ Aycan vd., 2003: 85.

Muhammed'den İslâm'ın esaslarını dinlemişlerdir. Bunun yanında Hz. Muhammed, ashâb-ı suffe'nin okuma yazma ve Kur'an öğrenmesi için dışarıdan hocalar tayin etmiştir. Suffeler, dinledikleri hadisleri diğer sahabîlere de naklederek dinin yayılmasına önemli katkıda bulunmuşlardır. İlim hadislerin nakledilmesi aracılığı ile gelişmiştir. Çok hadis rivayet eden sahabîler ehli suffe'den kabul edilmiştir. Neticede, sahabîlerin barınması için yapılan bu kurum, bir eğitim kurumu haline gelmiştir. Suffe ehli olarak bahsedilen topluluk, İslâm ilimlerinin gelişmesine doğrudan etkili olmuştur.⁵⁰ İslam'ı duyurmak, bildirmek için ihtiyaç duyulan yerlere ehli suffe'nin gönderildiği söylenir.

Kaynaklarda ilk dönem zühd hareketleri olarak bahsedilen, dünya nimetlerinden yüz çevirme hareketinin ehli suffe ile başladığı düşünülmektedir. Önü açık bir üstlük olan abâ giymenin ilk olarak zahid ve sahabîler zamanında başladığı söylenmektedir. Suffe'nin bu bağlamda tasavvuf çekirdeğini, özünü oluşturduğu belirtilmektedir.⁵¹

1.2.3. Câmiler

İslâmiyet'in ilk yüzyılları bir gelişme ve değişim dönemidir. Bu nedenle eğitim kurumlarını ifade etmek için kullanılan terimlerde sürekli değişim göstermiştir. İlk dönemlerine bakıldığında kullanılan terminolojide iki keskin ayrım yapıldığı gözlenir. İnsanları bir araya getiren, toplayan ibadethane "câmi" ve günlük ibadetlerin yerine getirildiği "mescid"dir. Câmi, daha çok Cuma günleri namazların kılındığı yer olarak kullanılırken mescid, insanları bir araya getiren ibadethane olarak kullanılmıştır.⁵²

"Arapça 'Cem' kökünden gelen 'toplayan, bir araya getiren' manasındaki cami kelimesi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescidler için kullanılan 'el-Mescidü'l-Câmi' (cemaâti toplayan mescid) tamlamasının kısaltılmış şeklidir."⁵³ George Makdisi, bu konuda aynı tanımları kullanır ve Câmi için şu şekilde bahseder:

*"Câmi, el mescidü'l câmi, cemaâti müslimîni bir araya getiren, toplayan mescid/ibâdethane şeklindeki sıfat tamlamasının baş tarafı kısaltılarak (hafzedilerek) elde edilmiş bir terimdir."*⁵⁴

İslâm'ın ilk zamanlarından beri mescidler ve câmiler'in fonksiyonu geniş tutulmuştur. Mescidler ve câmiler öğretim görevini üstlenen önemli yerler olmuşlardır. Mekke'den Medine'ye yapılan hicret sonrası Hz. Muhammed günlük namazların eda edileceği hem de öğretimin yapılacağı Mescid-i Nebevî'yi inşa ettirmiştir.⁵⁵ İslâm'ın genişlemesiyle

⁵⁰ Kazıcı, 2012: 23.

⁵¹ <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c37/c370287.pdf> (erişim tarihi: 17.11.2017)

⁵² Kurpalidis, 2004: 51.

⁵³ Ağırman, 2013: 28.

⁵⁴ Kurpalidis, 2004: 51.

⁵⁵ Kazıcı, 2012: 21.

mescidlerin sayısı zamanla artmıştır. Sonraki dönemlerde ise cāmiler eğitim ve öğretim yerleri olarak kullanılmıştır. Cāmilerin bu türden kullanımı günümüzde de süregelmiştir.⁵⁶

Başlangıçtan itibaren cāmiler Müslümanların hem dini ve sosyal merkezi olup hem de öğrenim merkezi olmuştur. Başlarda din ilmine ait dersler için cāmilerin bazı bölümleri kullanılırken zamanla öğretim informal halden formal hale geçip yaygınlaşınca medreseler kurulmuştur.⁵⁷

1.3. Özel Eğitim Kurumları

Küttâblar, mescidler ve cāmiler, İslâm dünyasında görevlerini informal bir şekilde yerine getiren eğitim ve öğretim yerleridir. İslâm devletinin genişlemesiyle birlikte, devletin ve kamunun ihtiyaçları doğrultusunda belli bir zümreye özgü saray okulu eğitimi ortaya çıkmıştır. Kur'ân ve hadislerle dayalı ilim bunun yanı sıra yabancı ilimlere olan merakın artmasıyla bilginlerin evleri rağbet görmeye başlamıştır. Arap dilinin saflığını muhafaza etmek isteyenlerin bedevilerden eğitim alma süreci, çölde eğitim ve öğretimi başlatmıştır.⁵⁸

1.3.1. Saray Okulları

İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren, toplumun dinî ve idari nitelikte bir takım ihtiyaçlarının ortaya çıkması ile belirli bir zümrenin yetiştirilmesi gerekmiştir. İslâm coğrafyasının giderek genişlemesi doğrultusunda, devlet teşkilatlanmasının karmaşık bir yapı alması nedeniyle, halifelik ve hükümdarlık saraylarında olduğu gibi, prenslerin, kâtiplerin ve yüksek dereceden devlet memurlarının yetiştirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle İslâm cemiyetinin önde gelenlerinin saraylarında da böyle bir eğitim veriliyordu.⁵⁹ Geniş tecrübesine istinaden sarayın efendisi ya da baba olarak nitelendirilen şahıs tarafından özel bir eğitim programı yapılıyordu. Saraylarda edeb ve bilgi öğretiliyordu. Bu öğretimi yapan hükümdar çocuklarının muallimine, Müeddib denilmiştir.⁶⁰ Müeddib kelimesi edeb kökünden türemiştir. Edeb, ahlak ya da rivayet manasına gelse de müeddib, ahlaki ve zihni niteliklerin yerleşmesi için her ikisini de öğretmeyi üzerine alan kişilerdir.⁶¹

Öğrenciler saray okullarında, çocukluk çağını atlatıncaya kadar bilgi almışlardır. Bu çocukların devletin mühim mevkilerine gelebilecek seviyede eğitim alıp kültürlerini

⁵⁶ Çelebi, 1998: 73.

⁵⁷ Maltaş, 2011: 248.

⁵⁸ Dağ vd, 1974: 78.

⁵⁹ Dağ vd, 1974: 79.

⁶⁰ Kazıcı, 2012: 29.

⁶¹ Çelebi, 1998: 35.

geliştirmek için müeddipler özel bir program uygulamışlardır.⁶² Bilgi seviyesi artıp, küttâb öğrencisi olabilecek seviyeye gelince câmi ve medreselerdeki ders halakalarına katılmışlardır.⁶³

Saray okullarının açılma gayesine bakıldığında görülüyor ki, prenslerin eğitimi ve yüksek devlet memuru yetiştirilmesi, devlet için önemli bir gereksinimdir. Bu da müeddiblerin vermiş olduğu eğitimle mümkün olmaktadır. Bu eğitimde saray okullarında yapılmıştır.

1.3.2. Kitapçı Dükkânları

İslâmiyet gelmeden önce, cahiliye devri olarak bilinen dönemde kurulan Arap panayırıları ile kitapçı dükkânları tam bir benzerlik olmasa da yakındır. Yakın olmasının nedeni: Bu panayırıların bir kısmının ticari maksatla açılması gibi, kitapçı dükkânları da bu maksatla açılmasıdır. Tam bir benzerlik olmaması ise, Arap panayırılarının senelik toplanması, kitapçı dükkânlarının ise zamanla edebiyata önem veren kişiler tarafından buraların birer kültür yuvası haline gelmesi ve günlük toplanıyor olmasıdır.⁶⁴

İslâm dünyasında eğitimin hızla yayılmasının nedeni olarak, ucuz kâğıt elde etmek gelir. Kâğıdın Müslümanlar tarafından tanınması İslâm dünyasında bilimsel faaliyetlere hız kazandırmıştır. Bu sayede yeni bir meslek dalı olan kitapçı ve kâğıt satıcıları ortaya çıkmıştır.⁶⁵ Bu meslek dalının Abbasi devletinin kuruluş evresinde ortaya çıktığı rivayet edilmektedir. Kitapçı dükkânları önemli şehirlerde, özellikle Bağdat, Kurtuba, Kahire, Meşhed ve Şam'da hızla gelişmiştir.⁶⁶ Bunun sonucu kütüphaneler çoğalmış, kitap koleksiyonları oluşmuştur.

1.3.3. Bilginlerin Evi

Mescidler yapılmadan önce, İslâm'da eğitim ve öğretimin gelişiminde önemli yerlerden biri şahıs evleri, ulemâ evleri ya da diğer bir ifadeyle bilginlerin evleridir. İslâm'ın çok erken devirlerinde, Hz. Muhammed, ashâbına İslâm dininin esaslarını öğretmek maksadıyla, el-Erkan b. Ebî'l- Erkam'ın evinde ve Mekke'de ki kendi evinde dersler yapmıştır. Ancak evlerin ders yeri olarak kullanılması zarurettendir.⁶⁷ Mekke döneminde

⁶² Çelebi, 1998: 38.

⁶³ Kazıcı, 2012: 29.

⁶⁴ Çelebi, 1998: 39.

⁶⁵ Dağ vd, 1974: 83.

⁶⁶ Kazıcı, 2012: 30-31.

⁶⁷ Çelebi, 1993: 42.

Ebî'l Erkam'ın evinde İslâm eğitimi gizliden gizliye yürütölmekteydi.⁶⁸ Bu evlere benzer pek çok ev yapılmıştır. Mescidler kurulduktan sonra da bu evlerde öğrenim devam etmiştir. En önemlilerinden biride İbn Sinâ (ö:428/1036)'nın evidir. Öğrenciler burada eş-Şifâ, el- Kânûn kitaplarını birlikte okumaktadırlar.⁶⁹

Bir diğer evden biri ise, Ebû Süleymân es Sicistânî (ö.391/1001)'nin evidir. Kaynaklar Sicistânî'nin, fiziki kusurları nedeniyle, evinde felsefe derslerini verdiğini belirtmektedir.⁷⁰ İlimler ve âlimler ondan ders almak için evine gelmişlerdir.

İmam Gazâli (ö. 505/1111)'nin evinde bu evlerden bir diğeridir. Nîşabur Nizamiye medresesinde ders verip buradan çekildikten sonra, Tûs'a gitmiştir. Burada öğrencileri evine kabul etmiştir. Kelâm öğretmiş ve zamanını ibadet ve öğrenimle geçirmiştir ⁷¹El Fasîhî ve Ebû tahir gibi birçok âliminde bu şekilde ders verdiğî rivayet edilmektedir.⁷²

Bilginlerin evlerinin, medreseler kurulmadan önce kültürün yayılmasında önemli bir katkısı olmuştur. Bu evlerde yapılan dersler edebiyat, felsefe ve ilmin gelişimine önemli katkı sağlamıştır.

1.3.4. Edebi Salonlar

İlim ve edeb meclisleri ya da edebi salonlar, dört halife zamanından başlayan meşveret meclislerinin bir devamıdır. Buradaki yapılanma özel evler ya da bilginlerin evleri olarak nitelendirilen yerlerden daha resmi bir nitelik taşımaktadır. Resmi olmasının nedenini belirli bir düzen ve kural çerçevesinde toplantıların yapılmasından kaynaklı olduğu ileri sürülebilir. Edebi salonlara gelen kişilerin kendilerine özel tayin edilmiş kıyafetleri ve herkesin bir sınıfı vardır. Tartışmaya katılanlar sade bir dille, ölçülü bir sesle konuşmaktadırlar. Halifeler ve bilgin arkadaşları huzurunda bu şekilde çeşitli toplantılar düzenlenmektedir. Halife'nin görevi, din ve dünya işleri konusunda bilgi sahibi olmaktır. Bu nedenle bu meclislerde bilgili halifeler ve onların bilgin arkadaşları, bilimsel ve edebi tartışmalar yapmışlardır. Bu sayede bilimin ve bilginlerin koruyucusu olmuşlardır.⁷³

Mehmet Dağ ve Ziya Kazıcı, edebi salonlarda, yabancı adet ve kültürün kendini göstermiş olduğunu belirtmektedirler. Bu salonlarda, edebiyat ve dilbilim konuları; Arap tarihi, önemli savaşlar, yabancı hükümdarların ve devletlerin tarihi, devlet düzeni müzakere edilmiştir. Salonların gelişimi Abbasi devri ile başlamıştır. Toplantılar artık sadece halifelerin

⁶⁸ Atay, 1993: 15.

⁶⁹ Çelebi, 1993: 43.

⁷⁰ Taş, 2011: 20-21.

⁷¹ Dağ vd, 1974: 88.

⁷² Çelebi, 1993: 43.

⁷³ Dağ, 1974: 89-90.

değil vezirlerin saraylarında da yapılmaya başlanmıştır. Kelam ve fıkıh mezheplerinin doğması ile bilimsel ve felsefî tartışmalar çoğalmıştır. Harun Reşid (754/775) döneminde şiir yarışmaları, dini tartışmalar, edebi oturumlar sık sık yapılmaya başlanmıştır. Sıbevyh ve el-Kısâ'i arasında yapılan gramer üzerine tartışma bu dönemde olmuştur.⁷⁴ Harun Reşid meclisinde yapılan bu tartışmalarda halife etrafında toplanan belirli bilginler hakkında fikir vermek üzere, mesela şair Ebû Nuvas, Müslîm b. Velid, Abbas b. Ahnaf, müzisyen İbrâhim el-Mavsîlî ve oğlu İshâk, dilbilimci Ebû Ubeyde, el Esmâ'i ve gramerci el-Kısâ'î, tarihçi el-Vakidî, ünlü vaiz İbn-i Semmak, meşhur ilahiyatçı İmam Ebû Yusuf'tur.⁷⁵

Bir diğer meclis olarak İslâm dünyasının gelişme tarihinde parlak dönemi olan el-Me'mûn dönemi meclisidir. Me'mûn buradaki tartışmalarda bizzat kendisi başrolü almıştır. Bu mecliste mezhep ile ilgili konular ele alınmıştır. El-Me'mûn Mu'tezile mezhebini benimsemektedir. Mu'tezile şî'a, materyalist, iki tanrıcı (düalist) ve diğer dinsizlerle düzenlemiş oldukları pek çok münâzara meclislerinde üstün gelmişlerdir.⁷⁶

Edebi salonlardan önem taşıyan diğer bir mecliste Samsâm'üd Devle'nin veziri, İbn Sa'dan (397/985)'in meclisidir. Bu vezirin meclisinde devrin ünlü âlimleri bir araya getirilmektedir. Özellikle İbn Sa'dan büyük edip Ebû Hayyân ile çalışmalar yapmışlardır. Yapılan çalışmalar arasındaki konulardan bazıları şunlardır: İnsan hayatı, ruhun mahiyeti, Arapların diğer milletlerden üstün özelliklerinin neler olduğu, dilbilgisi kurallarının, mantık ilmine üstünlüğüdür.⁷⁷

İslâm dünyasında, hükümdarlar bilimin, edebiyatın ve sanatın koruyucusu olmuşlardır.. Kurulan saraylar edebi salonlardaki bu geleneği devam ettirmişlerdir. Saraylar zamanın birer kültür merkezleri olmuştur. Bu saraylardan biride Hamedanlı Seyfû'd-Devle'nin sarayıdır. Ahmet Çelebi'nin, Gibb'in "*Arabic Literature*"adlı eserinden yapmış olduğu alıntıda, Seyfû'd Devle ile ilgili şunlar söylenir:

*"Arab edebiyât akımı, birkaç seneliğine kuzey Suriye'ye intikâl etmiş ve Şî'i Hemdânî Devleti'nin başşehri Haleb'i kendisine merkez edinmiştir. Seyfûddeve; çok yönlü, pırlanta gibi, eşine ender rastlanan bir topluluğu küçük küçük ülkesine çekmeyi başarmıştır."*⁷⁸

Seyfû'd Devle'nin âlim ve edîblere göstermiş olduğu yakın ilgi, o dönemin birçok ünlü şahsiyetlerini sarayından toplamasını sağlamıştır. Bu sayede Arap edebî geleneği büyük

⁷⁴ Kazıcı, 2012: 32-33.

⁷⁵ Dağ, 1974: 90. Kazıcı, 2012: 33.

⁷⁶ Çelebi, 1998: 56-58.

⁷⁷ Kazıcı, 2012: 33.

⁷⁸ Çelebi, 1998: 63.

bir gelişme kaydetmiştir. Farabî (870-950)'nin eserlerinin bu sarayda yazdığı belirtilmektedir.⁷⁹

Gazneli Mahmut (ö:421-1030)'un sarayında da değerli toplantılar yapılmıştır. Ünlü bilginlerden; Arap tarihçisi Utbî (ö: 427-1036), ünlü yazar ve âlim el-Bîrûnî (ö: 440-1048), İran şahiri el-Firdevsi (ö:411-1020) bu dönemde çeşitli edebî tartışmaların buluşma yeri olan Mahmut'un sarayında toplanmışlardır. Sultan Mahmut'un ilim ve âlimlere verdiği değer doğrultusunda münazaralar tertip ettirmiştir.⁸⁰

Büyük Selçuklu devrinde de bu türden gelenekler devam etmiştir. Selçuklularda bizzat kendisi fakih ve âlim olan Nizâm'ül Mülk(ö: 495-1092)'ün huzurunda münazaralar yapılmıştır. El- Gazâlî (ö: 505-1111) onun meclisinde âlimler ile tartışmıştır ve üstün gelmesi neticesinde Nizamiye Medresesine müderris tayin edilmiştir.

1.3.5. Çölde ve Göçebelerde Eğitim

Arap dilini doğru konuşma ve eğitim, cahiliye devrinden beri önem arz etmektedir. İslâmiyet'in yayılması ve diğer milletlerin İslâmiyet'i kabul etmesinden sonra, anlaşma dilinin Arapça olması nedeniyle bu dil daha sık kullanılmaya başlanmıştır. Köken bakımından Arap olmayan pek çok kimse Müslüman olmuştur.⁸¹ Ancak Araplardan başkası Arapçaya yeterince hâkim olamamıştır. Bu nedenle Arap dilinde bir takım bozukluklar meydana gelmiştir. El-Câhîz'in kendi deyimi ile Arapça, 'melezlerin veya avam'ın dili'⁸² olmuştur.

Bu şekilde dil hatalarının görüldüğü bir dönemde, çölde, dil, hiç bozulmadan konuşulmaktadır. Çölde yaşayan bedevîler, belirli bir ganimet karşılığında halka, köy ve beldelere gelerek dil öğretmeye başlarlar. Bahdesidlen bu bedevîlere örnek teşkil etmesi için, Ahmet Çelebi'nin, İbn'ün Nedim'in eseri, *Fihrist'ten* yapmış olduğu alıntı şu şekildedir: "Ebû'l-Beydâ er- Rabâhî, Ebû Câmûs Sevr b. Yezid, Ebû'l- Amaysel Abdullah b.Huleyd, Abdullah b. Amr b. Ebî Subh"⁸³ bedevîlerden bir kaçıdır.

Çöl bir eğitim yeri görevi görmüştür. Çöle giden bu kişiler çölde yaşayan halktan öğrenecekleri en sade ve doğru dili öğrenmişlerdir. Bâdiye halkından, örgün bir eğitim şekli olmamakla birlikte eğitim almışlardır. Abbasi halifesi Hârûn Reşîd'in oğlu Mu'tasım ve İmam Şafî'nin badiyeye öğrenim maksadıyla gittiği kaynaklarda mevcuttur.⁸⁴

⁷⁹ Kazıcı, 2012: 34.

⁸⁰ Dağ, 1974: 93.

⁸¹ Kazıcı, 2012: 36-37.

⁸² Çelebi, 1998: 68.

⁸³ Çelebi, 1998: 69.

⁸⁴ Kazıcı, 2012: 37.

1.4. Beyt-el Hikme ve Tercüme Hareketleri

Ertünsal'a göre, Beyt-el Hikme Abbasi halifesi Harun Reşit tarafından Bağdat'ta kurulmuştur. Mansur döneminde çeşitli dillerden eserlerin tercüme faaliyetlerinin yürütülmesi ve zamanla Beyt el Hikme açılmıştır. Halkın ihtiyaçları neticesinde, süreç içinde ortaya çıkmıştır.⁸⁵

Demirci'ye göre Beyt- el Hikme'nin ilk çekirdeği Halife Mansur döneminde oluşturulan bir kütüphanedir. Bu kütüphaneye tercüme edilen kitaplar konmaktadır. Kütüphanenin zamanla yetersiz gelmesi nedeniyle Harun Reşid tarafından sarayın bitişiğine, Hizânet'ül- Hikme adı verilen kütüphane yaptırılmıştır.⁸⁶

John Freely'de, Beyt-el Hikme'yi, Abbasilerin erken dönemi olarak tanımlanan dönemde Pehlevi elyazmalarının bulunduğu bir kütüphane olarak görmektedir.⁸⁷

Makdisi, Y. Eche'nin yedi terimle (Beytül-Hikme, Hizantül-Hikme, Dârül- Hikme, Dârül-İlm, Dârül-Kütüb, Hizanetül-Kütüb, Beytül-Kütüb) tanımladığı kütüphaneleri iki terim (Beytül-ilm ve Hizanetül- İlmiyye) ilave ederek İslâm dünyasında kütüphane araz eden kurumları tanımlamaktadır.⁸⁸ Neticede kaynaklarda olduğu üzere, Beyt el Hikme ilim ve hikmet kurumu anlamına gelen, tercüme edilen kitapların muhafaza edildiği kütüphane olarak tanımlamıştır.

Beyt-el Hikmenin Me'mun döneminde kurum olarak önemli bir gelişimi söz konusudur. Hikmet sözünden anlaşılacağı üzere kurum, fen bilimleri, astronomi, felsefe araştırmalarının ve bu konulardaki eserlerin çevirilerinin yapıldığı bir merkez olmuştur. Beyt-el Hikme'nin devamı olarak Hizanetu'l-Hikme olduğu söylenmektedir. Bu iki kurumdan farklı olarak Şi'i kütüphaneleri ve eğitim kurumları, Şii İsmaili mezhebinin propagandasını yapacak dâiler yetiştirmeye başlamıştır.

İslâm coğrafyasının genişlemesiyle birlikte, Müslümanların; Helenistik, İran ve Hint gibi farklı kültürlerle etki ve teması sonucu Antik Yunan'ın bilinen felsefi ve ilmî eserlerin Arapçaya çevrilmesi söz konusu olduğu görülmektedir. Yunan, Hint ve İran kaynaklı ürünlerin Arapçaya kazandırılması ile başlayan süreç; felsefe; kelâm ve bilim eserlerinin yazılmasıyla devam etmiştir. Felsefe bu dönemde Yeni Platoncu düşünce sisteminin etkisinde ilerlerken, kelim bu felsefedeki dinle uzlaşmayan öğelere karşı çıkmıştır. Her konu dine

⁸⁵ Ertünsal, 1993: 210.

⁸⁶ Demirci, 1996: 28.

⁸⁷ Freely, 2014: 53.

⁸⁸ Kurpalidis, 2004: 68.

faydası ve zararı açısından değerlendirilmiştir. Sonuç olarak felsefe ve ona dayalı bilimlerin müfredat programlarına alınmamıştır.⁸⁹

İslâm tarihi açısından çeviri hareketlerinin gelişimine bakılacak olursa, Emeviler döneminde çeviri faaliyetlerinden çok bedevi şiirlerinin derlenmesi ve Kuran'ın daha iyi anlaşılmasına olanak kılan Arap dili çalışmaları yapılmıştır. Ancak felsefe ve bilimsel alanda çeviriler yapıldığı konusunda bazı rivayetler vardır. II. Emevi Halifesi Yezid'in oğlu Hâlid bin Yezid (ö/704)'in tıp, simya, ilm-i nücum (yıldız bilimi) gibi konulara merak saldığı bu türden eserlerin Arapça'ya çevrildiği söylenir. Emevi halifesi Mervân'ın (683-685) çeviriler yaptırdığı rivayet edilir. Emeviler döneminde başlayan farklı kültürlerle olan bu ilgi Abbasiler döneminde giderek artmıştır. Abbasi hanedanının başkent olarak kurduğu Bağdat'ta Yunancadan Arapça'ya daha önce benzeri görülmemiş biçimde 8. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar iki yüzyıl çeviri yapılmıştır.⁹⁰ Çeviri faaliyetleri, el-Me'mun (813-832) dönemi ve Bağdat'ın kuruluşu ve halifeliğin merkezi yapılması ile hız kazanmıştır. Süryanca ve Yunanca kitaplar Arapça'ya çevrilmiştir. Bu çeviriler daha çok Aristoteles'in mantık kitaplarını, astronomi, matematik ve tıp konularını kapsamaktadır. Mansur döneminden başlayıp Harun er-Reşid döneminin sonuna kadar valilik ve vezirlik yapan Bermekî ailesinin bu çevirilerde önemli bir rolü vardır.⁹¹

Beyt el-Hikme kuruluncaya kadar bu faaliyetler şahısların, halifelerin ve özel bir merak çerçevesinde prenslerin şahsi faaliyetleri olarak devam etmiştir. Beyt el-Hikme'nin kuruluşuna kadar yapılan çeviriler, başlıca şu eserlerin çevirileridir.

⁸⁹ Aydın vd., 2017: 39-41.

⁹⁰ Gutas, 2011: 11.

⁹¹ Aydın vd. 2017: 41-46. , Bayrakdar, 1988: 32.

Tablo 1.1 Beyt-el Hikme ve Tercüme Hareketi

ESER	YAZARI	TERCÜMAN	HANGİ DİLDEN ÇEVİRİLDİ
Tıp kitabı	Ahrûn adında bir papaz tarafından İskendire'ye de yazıldığı sanılmaktadır.	Mâsarcaveyh el-Basrî	Süryaniceden Arapçaya çevrilen ilk bilimsel eserdir.
Kelile ve Dimne	Beydeba (ölm. 81)	Abdullah b. El-Mukaffâ (ölm.757)	Pehleviceden, Arapça'ya çevrilmiştir.
Huda-i Nâme (Siyer Mulûk el-Acem adıyla çevrildi.)		Abdullah b. El-Mukaffâ (ölm.757)	?
Âyinnâme		Abdullah b. El-Mukaffâ (ölm.757)	?
İsagûci	Porphyrius	Abdullah b. El-Mukaffâ (ölm.757)	Grekçeden Arapçaya Çevrilmiştir.
Siddhanta (Sinhind adıyla çevrildi.)	Brahmaqupta	İbrahim el Fezârî (ölm. 777)(İlk müslüman astronomist. Ya'kûb b. Târik (ölm. 796)	Hint kaynaklıdır. Önce Pehleviceye sonra Arapçaya çevrilmiştir.
El Macesti,	Cladius Batlamyus,	Haccac b. Yusuf b.	?
Euclides Unsurları	Euclides	Mattar el- Hasib. (Ebû Yahyâ. El- Batrik tarafından çevrildiği de rivayet edilir ancak asılsızdır.)	
Tetrabiblos	Batlamyus	Ebû Yahyâ. El- Batrik (ölm. 798-806 arası)	?
İlm en Nücûm (Yıldızlar Bilimi)		Ebû Selh el- Fazl bin en Nevbaht (Harun Reşid'in kütüphane memurudur.) Maşallah b. Eserî	Farsçadan Arapçaya çevrilmiştir.
Timaeus	Platon	Yahyâ el-Batrik	?
De Anima, Themistus'un şerhi, De Animabilus, I. Analitikler.	Aristoteles	Yahyâ el-Batrik	?
Sırr el Esrâr (Sırlar Sırrı),	Aristoteles'e atfedilmiştir.	Yahyâ el-Batrik,	Bu iki eser vb. düzmece eserler. Arapçaya çevrilmiştir. Latin dünyasında yaygın bir biçimde kullanılmışlardır.
Kitâb Esûlûcyâ	Aristoteles'e atfedilmiştir.	Yuhanna ed- Dimeşki ve Harran Piskoposu Theodore Ebû Kurra'nın öğrencisi Abd el Mesih b. En-Nâ'imâ el- Hımsî	
Metafizik	Aristoteles	Astât (Eustathius)	Arapçaya çevrildi.

Kaynak: Aydın vd. , 2017: 46-48; Bayrakdar, 1988: 32-33.

Beyt-el Hikme kuruluncaya kadar olan çevirileri dönemlere ayırarak izah etmekte mümkün bulunmaktadır.

Muaviye döneminde (661-680) Beyt el Hikme'nin kuruluşundan önce Halid b. Yezid b. Muaviye tarafından ilk tercüme yapılmıştır. İskenderiye akademisinden Arapça bilen

âlimlere, İstefehan el- Kadim adlı bir âlim ile Yunanca ve Koptça'dan eserler tercüme ettirmiştir.⁹²

Mansur döneminde (754-775) Mansur'un Cundişapur Akademisinden getirtmiş olduğu hekimler, Corcis b. Cibril, Yahya b. Batrik ve o dönemde Bağdat Patriği olan Sergios tarafından Hipokrat, Calinos ve Galen'in kitapları, Aristoteles'in bazı eserleri, tabloda belirttiğimiz eserlerden Batlamyus'un el- Macestisi ve Öklid'in Usulü'l Hendesesi Yunancadan Arapçaya çevrilmiştir.⁹³

Harun Reşid döneminde (786-809) ise fethedilen yerler sayesinde (Ankara, Ammuriye) önemli Yunan eserlerine ulaşılmıştır. Bermekî ailesinin bu eserlerin çevrilmesinde önemli katkısı olmuştur. Tercümesi yapılan eserlerin çoğu tıp üzerinedir. Ancak astronomi üzerine Zîcu'l-Harunî eseri çevrilmiştir.⁹⁴ . Bu ilk çeviriler metin eleştirisine yer vermemektedir. İslâm medeniyeti, Hint ve İran kültürü yanında Yunanlılardan aldığı bütün medeniyetlerin kültür birikimini önce kendi dili olan Arapçaya çevirmiştir. Çevrilen eserler bilim ve felsefe eserleri olması nedeniyle Arapçanın bir bilim ve felsefe dili olmasını sağlamıştır.⁹⁵

Abbasi halifesi Me'mun döneminde (813-833) Beyt- el Hikme'nin kuruluşu ile çeviri faaliyetleri diğer dönemlerin ilim ve kültür çalışmalarından farklılaşmıştır. Metin eleştirisine yer veren, bağımsız eserler yazılmaya başlanmıştır.

⁹² Öztürk, 1998: 448.

⁹³ Zeydan, 2012: 102-105; Şeşen, 1986: 460.

⁹⁴ Emin, 1993: 264.

⁹⁵ Zeydan, 2012: 99.

İKİNCİ BÖLÜM

ÖRGÜN EĞİTİM-ÖĞRETİM KURUMU OLARAK NİZAMİYE MEDRESELERİ

Önceki bölümde Nizamiye Medreselerinin kuruluşuna kadar olan dönemde, eğitimin tarihsel gelişim sürecine bakılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ise önce, Nizamiye Medreselerinin neden kurulduğu üzerinde durulmuş ve nedenleri sıralanmıştır. Bu durum bir kurumun ortaya çıkma nedenlerinin o dönemin etkenleri ile ilintili olmasına dayandırılmıştır. Eğitim kavramının içeriği bakımından Nizamiyenin hocaları ve öğrencileri hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak, Nizamiyenin örgün eğitim veren bir kurum olarak, günümüze yakın, ilk üniversite olması bakımından mimarisi ele alınmıştır.

2.1. Nizamiye Medreselerinin Kurulma Nedenleri

Köken bakımından incelendiğinde, Arapça’da ‘Derase’ (ders) kökünden gelen ‘Medrese’ kelimesi, öğrencilerin ders alıp İslâm ilimlerin yanı sıra müsbet ilimleri(tıp, astronomi, matematik)öğrendikleri yer manasına gelmektedir.⁹⁶

Medreselerin kurulma nedenleri ilk başlarda, devlet büyükleri ya da zenginler tarafından bir âlimin ders vermesi amacıyla olmuştur. Nizamiye medreselerinin kurulmasından önce adına medrese yaptırılan âlimlerden biri Ebu İshak el İsferayini olduğu söylenir. Nişabur'daki Beyhakıyye ve Saldiyye medreselerini de bunlar arasında sayılmaktadır. Türk devletlerinden Karahanlı devleti, Tamgaç Buğra Han zamanında, Semerkant medresesi kurulmuştur. Doğu İslâm dünyasında ilk Nizamiye Medresesi kurulmadan önce otuzdan fazla medrese olduğu söylenmektedir.⁹⁷

Naci Ma’ruf, Horasan ve Maverâünnahir’den başlayarak ilk medreseleri Batı’ya doğru şu şekilde sıralamaktadır.

1. 907 yılından önce, Horasan ve Maverâünnehir.
2. Irak’ta 1064 yılından itibaren
3. Şam’da 1037 yılından itibaren
4. Mısırda 1037 yılından itibaren
5. Hicazda 1083 yılından itibaren
6. Tunus’ta 1249 yılından itibaren

⁹⁶ Baltacı, 2000: 41.

⁹⁷ <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c28/c280189.pdf> (erişim tarihi: 11.12.2017)

7. Fas'ta 1286 yılından itibaren⁹⁸ kurulmuştur.

İlk Nizamiye Medresesi ise Nişabur'da inşa edilmiştir. Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medresesi, dönemin meşhur ilim ve bilim adamlarının eğitim verdiği, binası içerisinde oldukça geniş kütüphanesi ile dini ve aklî ilimlerin öğretildiği ilim ve kültür merkezidir.⁹⁹

Nizamiye Medreselerinin sayısı ve kurulduğu diğer yerler ile ilgili kesin bir bilgi kaynaklarda bulunmamakla birlikte kurulduğu diğer yerler şu şekilde sıralanmıştır:

Tablo 2.1 Nizamiye Medreselerinin Kurulduğu Diğer Merkezler

1. Belh, Müderrisi: Abdullah b. Tahir Ebu'l Kasım et- Temîmî (ö. 488/1095)
2. Herât, Müderrisleri: Ebû Bekr eş- Şâşî (ö.485/1092) Muhammed b. Ali (ö. 495/ 1101)
3. Hûzistan, Müderrisi: Yûsuf ed- Dimaşkî (ö. 563/1167)
4. İsfahân, Müderrisleri: Ebû Bekr Muhammed b. Sâbit el- Hocendî eş- Şâfi'i (ö.483/1090) Ebû Sa'id Ahmed b. Ebî Bekr (ö. 551/1156)
5. Merv, Müderrisi: Ahmed el-Meyhenî (ö.527/ 1133)
6. Musul, Müderrisi: Muhyiddin Ebû Hâmid (ö.586/ 1190)
7. Nişâpûr, Müderrisleri: İmâmu'l- Haremeyn (ö.478/1085) Gazzâlî ve Muhammed b. Yahyâ (ö. 548/1153)

Kaynak: Gül, 1997: 9-10.

Bu medreseler ile birlikte kaynaklarda Nizamü'l Mülk'ün Selçuklu Devletinin sınırları içerisinde bulunan bütün şehirlerde medreseler/okullar kurduğu rivayet edilir.

İslâm tarihinde önemli bir yer arz eden, Nizamiye Medreselerinin kurulma nedenleri özel de Bağdat Nizamiye Medresesi olmak üzere, kaynaklarda anlatılanlar ve bu konuda çalışma yapmış kişilere göre çeşitli yorumlar ve görüşler vardır. Bu görüşler şunlardır:

Nizamiye Medresesinin kuruluş amacıyla ilgili bilgi veren İbn'l Cevzi'nin el-muntazam adlı eserinin çevirisini yapan Prof. Dr. Ali Sevim'in naklettiğine göre, Nizamiye Medreseleri Şafi usul ve fîrû' unun öğretilmesi için kurulmuştur.¹⁰⁰

Ahmet Çelebi, *İslâm'da Eğitim ve Öğretim Tarihi adlı kitabında*, Nizamiye Medresesinin kuruluş nedenini şu şekilde yorumlamıştır. Selçuklu devletinin Sultan Alp Arslan ve Melikşah döneminde temel dini ideolojisi Sünni düşünceye dayanır. Şii düşünce,

⁹⁸ Jawad, 2012: 173.

⁹⁹ Kazıcı, 2000: 220.

¹⁰⁰ İbn'l Cevzi, 1992: 34.

Sünni düşüncenin ideolojileri ile uyuşmamaktadır. Bu nedenle Şii düşünce, din dışı kabul edilmiştir. Bu düşüncenin halka verebilecek zararın önlenmesi nedeniyle, ilmi, eğitim yoluyla yaymak öngörülmüştür. Halka gerçek ilmi ve dini öğrenme imkânı verilirse hidayeti delaletten, hayrı şerden ayırabilecektir. Nizamiye Medreselerinin temel kurulma nedeni: Selçukluların bu denli kutuplaşmış iki mezhepten biri olan, Ehli Sünnet fikrinin, zararlı görülen Şii düşünceye karşı korunma gayesidir¹⁰¹

George Makdisi'nin *Orta Çağ'da Yüksek Öğretim* adlı kitabında, Nizamiye Medreselerinin kurulma nedenindeki temel savı şu şekildedir:

Nizamiye Medresesinin de müderrislik yapacak olan müderrislerin, öğrencilere temelde üç beceri diyebileceğimiz hedefler doğrultusunda eğitilmesidir. İlki fıkıh dersi verebilmek, bir diğeri cedel metodunu kullanarak münâzara yapabilmelerini sağlamak ve sonuncusu fetvâ verebilme eğitimini verebilmek. Makdisi'ye göre, Nizamiye Medreselerinde bu becerileri kazandırmak amaç edinilmiştir.¹⁰²

Asad Talas, Nizamiye Medreselerinin kurulmasının nedenlerini *Nizamiye Medresesi ve İslam'da Eğitim-Öğretim* adlı kitabında, şu şekilde açıklar:

X. asırda Fatimiler tarafından Kahire'de Batini ve Şii düşüncesini Müslüman ülkelere yaymak arzusu ile Dâru'l-İlm ve El-Ezher gibi müesseseler kurulmuştur. Suriye, Irak ve İran'da bu propagandayı destekleyen kişiler yetiştirilmiştir. Bu şahıslardan en ünlüleri Hasan Sabbah ve Nasır Hüsrev'dir. Bu kişiler Fatimilerin Mısır'daki iktidarlarını güçlendirerek Şiiliği yaymaya çalışmışlardır. Nizamü'l Mülk Eşariler tarafından yürütülen medreseleri kurarak bu tür Şii ve Batini propagandalarına karşı mücadele vermiştir. Nizamiye Medreselerinin kurulmasında temel amaç bu iki mezhebi yıkmak ve Şiiilerin ve Batinilerin ellerinde olan devletin memuriyet basamaklarını eğitim görmüş nitelikli Sünnileri yerleştirmektir.¹⁰³

Mehmet Altay Köymen'e göre, Nizamiye Medresesi, dini ve aklî ilimlerin öğretildiği bir ilim ve kültür müessesesidir. İslâm dünyasında Selçuklulardan önce kurulan medreseler, daha çok özel şahıslar tarafından kurulmuş olsa da Nizamiye Medreseleri devlet tarafından desteklenen bir kurumdur. Selçuklu döneminde en fazla ses getiren medrese Nizamiye olmuştur. Köymen, bir zamanın üniversiteleri olan Nizamiye Medreselerinin kurulma fikrini Alp Arslan atfetmektedir. Nizâmü'l Mülk'ün Alp Arslan'ın vazifesini büyük bir başarıyla gerçekleştirdiğini belirtir. Köymen Nizamiye'nin kurulma sebebini ise iki ana başlıkta toplar.

¹⁰¹ Çelebi, 1998: 83-90.

¹⁰² Kurpalidis, 2004: 23-78.

¹⁰³ Talas, 1999: 30.

Bunlardan birincisi, ekonomik durumu iyi olmayan çocukların okumasını sağlamak; ikincisi ise devleti, Sünni ideolojiler dışındaki fikirlere karşı korumak için tedbir almaktır.¹⁰⁴

İbrahim Kafesoğlu, Nizamiye Medreselerinin kurulmasındaki ana nedeni şu şekilde tespit etmektedir. Selçuklu devletinin ilk yıllarında Eşâri mezhebinden olan âlimlere devlet kademelerinde bir takım ayrıcalıklar sunulmamıştır. Nizâmü'l Mülk ile Selçuklu Sünnî fırkalarının hepsine imkânlar tanınmıştır. Özellikle Eşâriiler, amelen Şafîiler en çok destek görenler olmuştur. Siyaset nedeniyle Sünnî fırkaların, Şii propagandaları karşısında desteklenmesi önem arz etmiştir.¹⁰⁵

Osman Turan'a göre, Selçuklu hükümdarları, beyleri, melikleri, komutanları ve hatunları ilim ve edebiyata düşkündür. Bilime verilen önem neticesinde medreseler kurulmuştur. Bu medreselerde dini değerlere sahip, yetkin insan tipi yetiştirmek amaçlanmıştır. Devlet adamları bilim adamlarını korumuştur. Medreselerde ders vermelerini sağlamışlardır. Neticede ekonomik, kültürel ve sosyal hayatın oldukça iyi bir hal almasını sağlamak hedeflenmiştir. Selçuklu devleti kısa zamanda ileri bir medeniyet örneği teşkil etmiştir.¹⁰⁶

Gülay Kırpık, Nizamiye Medreselerini kurulmasının nedenlerini, öncelikle medresenin kurulma nedenleri ile nakletmektedir. Kırpık'a göre medreseler, Şii politikayı benimseyen Darü'l İlimlerin göstermiş olduğu başarı nedeniyle Sünniler tarafından taklit edilmesi ile ortaya çıkmıştır. Kırpık bu savını, Darü'l İlim ve medreselerin birtakım benzerliklerine dayandırmaktadır. Bu benzerlikler arasında öğrenci ve âlimlere verilen bazı haklar, kütüphanelerle iç içe olmaları gibi bir takım özellikler yer almaktadır. Fatimilerin, Şiiliği yaymak için Darü'l İlim'i açması ve buradaki batini fikirlerin felsefe ile temellendirilmesi, eskilerin ilimlerinden faydalanması bu fikirlerin yayılmasına neden olmuştur. Buradan anlaşılabacağı üzere, bu müesseseler geliştikleri devirde sadece eğitim tarihi açısından değil, İslâm tarihi açısından da tehlike doğurmuştur. Nizamiye Medreseleri bu kaygı çerçevesinde kurulmuştur. Kuruluş amacı bakımından Şii dâilerin Mutezile kelâmı ve Yunan felsefesinden faydalanarak Sünni akidenin bulanmasını önlemek temel gaye olmuştur.¹⁰⁷

Sıddıqı Jawad'ın, Doktora tezinde Nurullah Kesai'den naklettiği üzere, Kesai Nizamiye Medresesinin kurulma nedenini temelde iki nedende dayandırmaktadır. Birincisi Nizâmü'l Mülk'ün dönemin olaylarına mezhep pençesinden bakıyor olması ile ilgilidir. İkincisi ise kendisinin Şâfi ve Eşâri ekolüne olan bağlılığıdır. Nizâmü'l Mülk Şâfi mezhebi mensuplarına

¹⁰⁴ Köymen, 1975: 110.

¹⁰⁵ Kafesoğlu, 1991: 104.

¹⁰⁶ Turan, 1993: 329-330.

¹⁰⁷ Kırpık vd., 2009: 24-31.

maddi ve manevi imkânlar sağlayarak diğer mezheplerden önce tutmaktadır. Diğer bir amaç ise Fatimî ve İsmâîlîyye mensuplarının propagandalarına karşı, diyalektik (cedelci) şahıslar yetiştirmek için büyük din eğitim kurumlarına ihtiyaç duyulmasıdır.¹⁰⁸

Nizamiye Medresesi'nin açılma nedenleri arasında doğrudan bir amaç benzerliği vardır. Ortak kanaatler sonucu hükümdar ve ünlü vezirin gayretleriyle Nizamiye Medresesi devletin dönemdeki dini hedeflerin gerçekleştirilmesinde büyük etki sağlayan yeni bir sistemi deneyen ve sağlamlaştıran bir medrese olmuştur.

2.1.1. Şîî ve Sünnî Çatışması

İran'daki Selçuklu devri, Şîî –Sünnî çatışmaların dönemidir. Bu dönem kabaca onuncu yüzyıldan on ikinci yüzyıla kadar uzanır. İlk olarak Sünnî fikirlerin İran'daki gelişim tarihine bakmak gerekmektedir. Bu gelişimde etkin rol oynayan âlim Gazzâli'dir. Gazzâli İranlı dâilerin, âlimlerin, edebiyatçıları Sünnî ideolojilerle yetişmesinde öncülük etmiştir. Gazzâli için Sünnîliğin özeti ve fiili sonucudur denilmektedir.¹⁰⁹ Sayfullah Kara, Horasan ve Maveraünnehir'de en yaygın mezhep olan Sünnî akidenin geliştirilmesinde Gazzâli'nin büyük sentezi dışında, üstadı olan İmâmü'l Haremeyn olarak bilinen Cüveynî'nin rolünün daha fazla olduğunu vurgulamaktadır.¹¹⁰

Şîî ya da müfredi Şîa, terim olarak Hz. Muhammed'in vefatının ardından, devlet idaresinin Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelenlere ait olduğu düşüncesi etrafında toplanan çeşitli grupların kullandığı ortak addır.¹¹¹ Şîilik ilk zamanlarda bir tercih iken, Kerbelâ Vak'ası'ndan sonra mezhepleşme süreci başlamıştır. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Müslümanların hilafet sorunu mezhepleşme sürecini hızlandırmıştır. Şîiliği savunanlar arasında ilk olarak belli kesim Araplar olmuştur. Daha sonra İran'da asilerin katılmasıyla çoğalmışlardır.¹¹² Hz. Muhammed, hayattayken İslâm dininin önderliği konusunda bir sorun olmamıştır. Ancak Hz. Muhammed'in vefatından sonra bir halife ya da peygamberin izinden gidecek birini seçme sorunu ortaya çıkmıştır. İslâm toplumunun bir kısmı peygamberin damadı ve yeğenini atadığını savunmaktadır. İşte bu grup Şîa, ya da Hz. Ali'nin izinden gidenler olarak tanımlanmıştır. Diğer bir kısımda, Hz. Muhammed'in bile bile halife seçimi

¹⁰⁸ Jawad, 2012: 135.

¹⁰⁹ Bausani, 2007: 442-445.

¹¹⁰ Kara, 2007: 48.

¹¹¹ Öz, 2010: 111.

¹¹² Maşkur, 1976: 45.

konusunu açık bıraktığını savunan Müslümanlardır. Bu Müslümanlar da Sünnî ya da Ehl-i Sünnet olarak anılmaya başlanmıştır.¹¹³

Horasan ve Maveraünnehir bölgelerinde genel anlamda ilk olarak Türkleri Müslümanlaştıran Şîilerdir. Nizamiye Medresesinin açılması ile Türklerin Sünnîleştirme çabası ortaya çıkmıştır.

Devlet yönetiminde Selçuklular, devletin merkezi otoritesini güçlendirmek adına Sünnî mezhebin öğretileri doğrultusunda kendi zamanlarındaki yönetimi güçlendirmek, ikircikliğe son vermek için bir eğitim kalkını olarak Nizamiye Medreselerini kurmuşlardır. Dönemin ünlü medresesi Nizamiye Medresesinin hocaları bu doğrultuda tüm ince ayrıntılarıyla seçilmiştir. Bu sayede dini yaşam ve sosyal yaşam arası dengeler korunmuştur. Vezir Nizâmü'l Mülk'ün ünlü eseri Siyasetname adlı eserinde bu ideolojinin nasıl belirlendiği aktarılmaktadır. Nizamü'l Mülk, Batînilere karşı tam bir duruş sergilemiştir. Eserinde Batîniler ile ilgili bir kısmı ayırarak düşüncelerini açıklar:

“Hali hazırdaki hanedan için gösterdiğim ihtimamın ne olduğu ve Selçuklu hükümeti, bilhassa dünyanın efendisi için yaptığım gayretin fani kişilerin bilmesi bakımından sapıkların isyanlarına birkaç bölüm ayırmayı istedim. Her devirde ve dünyanın bütün memleketlerinde krallara ve peygamberlere karşı ayaklanan muhalifler olmuştur. Fakat hiçbir fırka Batîniler den daha uğursuz, dine mugayir ve tehlikeli değildir. Hükümdarlar bilmelidir ki bu imparatorluğun yıkılmasını düşünenler ve dinde karışıklık olmasını isteyenler duvarlar arkasına saklananlardır. Onların en az gürültüyü duymak için hassas kulağı ve en küçük fırsatı gözetleyen gözleri vardı. Bu köpekler gizlendikleri yerlerden çıkacaklar, ayaklanacaklar ve Şîi doktrinlerini yayacaklar. Onlar Rafizîlerden ve Hurremdinîlerden daha güçlüdürler. Münâzaralar, münakaşalar ve tehlikeli olan yenilikler hususunda mümkün olan her şeyin meydana geldiği görülecektir. Müslümanlık iddiasında bulunurlar, fakat gerçekte birbirine ihânet eden kimseler gibi davranırlar. İslâm Dini için onlardan daha uğursuz ve daha menfur düşman asla olmamıştır. Onlar dünyanın efendisi için de en kötü düşmandır. Sözlerimin kabul edilmediğini gördüğüm zaman bu tarihi eser için de kısa bir bölümü Batînilere ayırdım, zira bu fırkanın menşeyini, inançlarını ve dini görüşlerini, ayaklanmalarının adedini ve başarısızlıklarını tanımak mühimdir, çünkü bunlar dünyanın hâkimi hükümdarlara devamlı acı çektirmiştir.”¹¹⁴

Batînilerin yapmış olduğu politikanın yöneticiler için nasıl bir tehlike arz ettiğini ve tüm bu şekilde oluşan Batînilik propagandalarının zarar boyutunu Nizâmü'l Mülk'ün bu cümlelerinden anlıyoruz. Nizâmü'l Mülk fikirlerimi burada da eserinin tamamında olduğu gibi nasihat niteliğinde fasıl halinde sunmuştur. Onun Siyasetnâme eserinden, Bir başka alıntıda Batînilerin arz ettiği tehlike şu şekildedir:

“Bu dinsizler, hükümdarın ve devletin büyüklerinin en sevdiği şahısları kuyuya attıkları zaman sözlerim hatırlanacaktır. Onların tamburlarının sesleri bütün köşelerde aksedeceği ve meydana gelen karışıklıklar

¹¹³ Leaman, 1992: 2-3.

¹¹⁴ Nizâmü'l Mülk, 2006: 242-244.

*ortamında gizli niyetleri açığa çıkacağı vakit hükümdarlar, hizmetçisinin dediği bütün şeylerin doğru olduğunu ve bu hükümet için gösterdiğim ihtimamı bilmelidir”*¹¹⁵

Nizamiye Medresesi özellikle Sünni inanç birliğinin sağlanması ve Ehli Sünnet birliğinin korunması maksadıyla kurulmuştur. Nizâmü'l Mülk Ehli Sünnet birliği konusunda dolaylı olarak değil doğrudan etkili bir rol oynamaktadır. Hz. Muhammed'in sünnetlerini yerine getiren ve onları kendi yaşamında uygulayan birçok âlim bu medresede eğitim almış veyahut yetişmiştir. Bütün İslâm âlemi insanların birçok yerden ilimler medresesi olan Nizamiye de aynı düşünce evreninde aynı dini çemberin içinde birleşmiştir.

Medresede okutulan dersler, Selçukluların gerek âlimler gerekse talebeler için yaptığı önemli destekler (burs, yoksul çocuklara eğitim) ve yardımlar talebelerde Selçuklu Devleti'ne bağlılığı artırmıştır. Bir devletin halkının devletle olan ilişkisi önemli ölçüde merkezi yapının güçlenmesini sağlamıştır.

2.2. Müderrisleri ve Sahip Olması Gereken Formasyon

İslâm Bilim Tarihi'n de Müderris ya da Şeyh, ilmi fikirlerini bir başkasına öğretebilen en yüksek mertebeli olan kişileri tanımlamak için kullanılmıştır. Selçuklular döneminde Nizamiye Medreselerinde yüksek mertebeli birçok âlim yetişmiştir. Daha önce bahsettiğimiz ders halkasında eğitim alarak bu medresede yetişecek birçok öğrenci olabileceği gibi, medresede bizzat döneminde hocalık yapan âlimler olmuştur. Bu medresede hocalara özgü açılış dersleri daha önceki bir gelenek olmakla birlikte, Hac için Mekke'den Bağdat'a gelen misafir ilim adamlarının eğitimleri halka tesis edilirdi. Müderrisler çoğu zamanda siyasi amaçlı olarak Bizans'a ya da emirlere elçi olarak gönderilmişlerdir.¹¹⁶ Buradan anlaşılacağı üzere Bağdat'ın sosyal ve siyasal yaşamına Müderrislerin katkısı önem arz etmiştir. Müderrisler medresede çok iyi münazara yapabilecek öğretmenler olarak yetiştirilmişlerdir. Aynı zamanda Müderris seçilebilmeleri için eğitim öğretimin her kademesinden anlamaları, çocuk psikolojisine hâkim olmaları, vakur kişiler olmaları gerekiyordu. Nizamiye Medresesinin de hoca olmanın şartları, kendini ispat edebilmekten geçmekle birlikte, hocasının kendisine referans vermesi ile mümkün olabiliyordu.

“Nizamiye’ de öğretmenlikle ilgili bir göreve girmek kolay şey değildi, vazife edebilmek için cemiyette imam veyahut bilgin olarak yüksek bir seviyeye ve büyük bir

¹¹⁵ Nizâmü'l Mülk, 2006: 289-299.

¹¹⁶ Kurpalidis, 2004: 234.

şöhrete sahip olmak gerekliydi”.¹¹⁷ Bu durumda medresedeki eğitimin kalitesinin düşmemesine ve derslerin verimli olmasına zemin hazırlamıştır.

Yöneticiler tarafından müderrislerin ve kadıların görevinin önemi her zaman belli edilirdir. Hem kadı hem de müderris fıkıh (hukuk) bilgini olmaları nedeniyle her zaman onurlandırılmışlardır. “Yeni müderrisin göreve başlaması, önde gelen devlet erkânı ve ulemanın yanı sıra fıkıh öğrencilerinin de katıldığı bir açılış dersi ya da münazara ile ilan edilirdi”.¹¹⁸ Müderrisler açılış derslerinde tek bir konuyla sınırlı değillerdi. Bilgisinin ne kadar geniş olduğunu gözler önüne sermek için olabildiğince birçok konuya değinerek açılış derslerini yaparlardı. Bu ilk ders bittiği zaman yeni hocanın hakkında onu onurlandıracak konuşmalar yapılırdı.

Nizamiye Medreselerin de görevlendirilmiş müderrisler bu şekilde büyük bir itina ile seçilmiştir. Her şeyden önemlisi deneyim yani daha önceden müderrislik yapılması önemsenmiştir. Kendini ispatlaması içinde bu kişiler için açılış dersleri konulmuştur denilebilir.

Nizamiye Medreselerinin hocalarını incelerken ihtisas ettikleri alanlara göre bölümlere ayırmak aşağıdaki tabloda olduğu gibi mümkündür.

Tablo 2.2 Nizamiye Medreselerinin Hocaları ve Yardımcıları

1. Fıkıh ve Usul Hocaları
2. Tefsir ve Hadis Hocaları
3. Kelâm Hocaları
4. Adâb Hocalar
5. Feraiz ve Aritmetik Hocaları
6. Fıkıh, Hadis ve Usul Dersi Yardımcı Hocaları
7. Adâb Yardımcı Hocaları

2.2.1. Fıkıh ve Usul Hocaları

Fıkıh dersi Medresede en çok önem arz eden ve devlet yöneticileri tarafından âlimlerin onurlandırıldığı bir hocalık alanıdır. Bu anlamda ilk konu edeceğimiz Fıkıh hocası, Ebu Nasr b. Sabbâğ Abdülvâhid Bağdâdi (400-477/1009/1084) Nizamiye Medreseleri hocaları Şafii hukuku ve ibadetine dayanan hocalardan seçilmiş idi. Devlet buna önem vermişti. İşte bu durum Şafii fıkından büyük âlim olan, hadis ilmini Ebu Ali b. Şâdan’dan ve fıkıh Ebu

¹¹⁷ Talas, 1999: 49.

¹¹⁸ Kurpalidis, 2004: 236.

Tayyib Taberinin yanında öğrenmiştir. Onun Ebu İshak Şirâzi kadar iyi olduğu söylenmektedir.

Ebu İshak Şirâzi hatırlanacağı üzere Nizamiyenin açılışı için Nizamü'l mülk tarafından teklif götürülen müderristir.¹¹⁹ Tam adı, Ebu İshak eş-Şirâzi İbrahim b. Ali b. Yusuf Firuzâbâdîdir. (393-476/1002-1083) Ebu İshak Şirâzinin hocası Gazzali'dir. Basra da Gazzali'den ders alma şerefine nail olmuştur. Fıkıh dersini ise Ebu Ali ez-Zeccâi ve Ebu Tayyip Taberi ve usulü Ebu Hatim Kazvininin yanında ilerletmiştir.¹²⁰

Talas'ın Nizamiye Medresesi ve İslâm'da Eğitim Öğretim kitabında izah edildiği üzere; yine büyük Şafii âlimlerinden olan Ebu Sa'd el-Mutevelli Abdurrahman b. Me'mun b. Ali Neysaburi (426-478/1034-1085). “ Fıkıh dersini Merv de Hüseyin b. Muh. ve Buhara'da Ebu Sehl el- Ebiveerdi ve hadisi Ebu Kasım el- Kuşeyri ve Abdulgafir el Farisi'nin yanında öğrendi. Nizamiyeye ise 476/1083 tarihinde Ebu İshak Şirazinin yerine getirilmiştir”. Şirâzinin öğrencilerinde olan Ebu Abdullah Hüseyin b. Muh. B. Hasan Taberi (Ö. 498/1104) hem fıkıh hem de hadis ilimlerini Nizamiyede öğrenmiştir. Hocası onu çok yetenekli bulmuş ve Taberi'yi Nizamiyeye hoca olarak atanmıştır.

Nişabur Medresesinde İmamı Haremeyn'in talebesi, Keyâ Harası Ebu Hasan Ali b. Muh. İmâdüddin Taberi (450-504/1058-110) yine oda Nizamiye de öğrencilik yapmış ve yardımcı hocalıktan sonra hocalığa atanmıştır. Kendisinin Gazzali'den daha iyi konuştuğu söylenmiştir.

2.2.2. Tefsir ve Hadis Hocaları

Bu iki alan donanım sahibi olan Nizamiye Medreseleri hocaları hakkında bilgileri Talas'ın eserinden elde edebiliyoruz. Kitâbu'l- Ensâb'ın yazarı, Ebu Bekr Muh. B. Mansur b. Muh. Abdülcebbâr Sim'âni Mervezi (466-510/1073-1116). Tefsir ve Hadis ilimlerinden Bağdat'ta tanınmış olan Ebu Mansur b. Muh. B. Omar b. Mansur Razzâz (462-537/1069-1142) , Gazzali'den, Şâşiden, Keyâ Harrâsi ve Esad Mihani'den öğrenmiştir.

Ebu Zekeriyya Yayya b. Kasım b. Muaffarric Taglibi Tıkrıtı (531-616/1136-1219) Kur'an, hadis, âdab ve fıkıhta ufku geniş bir âlimdir. Ali b. Ebu Kasım b. Ahmed Tacüddin Kazvini (ö.748/1347) tefsir ve hadiste bilgili biridir. Aynı zamanda kendisi kadıdır. Bu görevini bırakarak kendisi Nizamiye de müderrislik yapmıştır.

¹¹⁹ Talas, 1999: 76.

Gıyasuddin Muh. b. Sadruddin Muh. b. Muhyüddin Abdullah Vâst Âkûli (733-797/1332-1394). Nizamiyede tanınan son hocalardandır. Aksak Timur yani Timurlenkin Bağdat'ı talan ettiği zamanlarda o Nizamiye de hocalık yapmaktadır.

2.2.3. Kelam Hocaları Gazzâli ve Cûveynî

“Hüccet el- İslâm, Zeyn ed-Din, el-İmâm, Ebû Hâmid gibi künyelerle anılan Gazzâlinin gerçek adı, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed'dir”.¹²¹ Gazzâli adının anlamı, baba mesleği olan “gazzai” iplik eğirmek anlamından gelmektedir. Gazzâli ilk çocukluk yıllarında Sufi eğilimli bir eğitim almıştır. Onun şüphe felsefesi ve tasavvufa yönelmesi buraya dayandırılır. İşte bu dönemde Gazzâli, eğitimde kesin olarak bilinmemekle beraber Kuran, hadis, tefsir, kelam ve fıkıh derslerini öğrenmiştir. İlk derslerini Ahmed b. Muh. Radkâni'den aldı. Cûrdan da Ebu Nasr İsmailinin yanında eğitimini tamamlamıştır. Daha sonra eğitimini artırmak için Nişaburdaki Nizamiye Medresesin de hoca olan Cûveyniden fıkıh, kelam ve mantık dersleri alıp kendini ilerletmiştir. Gazzâli Cûveyniden aldığı derslerle kelam ilmine ağırlık vermiştir. Yine Nişabur da el- Farmadî den dersler almıştır. Kendisi mutasavvıftır. Daha önce bahsettiğim üzere, Selçuklu Devletinin içinde bulunduğu dönemin önemli meselesi, Batîni hareketinin tehlikelerinden halkı korumak Sünni inancın temellerini korumaktır. Nizamiye Medreseleri de bu nedenle kurulmuştur. İşte bu gerekçelerle Gazzâli Nizamiye Medresesine 1091 yılında yani otuz üç yaşında atanacaktır. Gazzâli yirmi yedi yaşında Nizâmü'l Mülk ile tanışması ve sonrasında medreseye hoca olmadan önce çeşitli münazaralara katılması söz konusu olmuştur.

Nizamiye Medresesin de birçok öğrenciye ders vermesi nihayet onun namını duyurmuştur. Medresenin baş müderrisi olmuştur. Dönemde önemli olan münazaralardaki başarıları, keskin zekâsı, uçsuz bucaksız bilgisi, fetvaları şafi mezhebinden gelen Gazzâlinin, Batînileri köklü bir eleştiriye tuttuğu görülür. Gazzâlinin Nizamiye Medresesi'nde müderrislik yaptığı dönem Selçuklunun çalkantı içinde oldu dönem olsa da Gazzâli'nin en verimli yılları olmuştur. Kendi bilgisini mahiyet bakımından genişlettiği bir süreçtir. Birçok eserini bu dönemde kaleme aldığını görüyoruz.

*“1094'lü yıllarda önce filozofların görüşlerini özetleyen Makâsid el- Felasifeyi, ardından da onların görüşlerinin eleştirisini içeren Tehâfût el-Felasifeyi yazmıştır. Onun kelama ilişkin olan, el- İktisad fi el- fil itikad adlı eseri de aynı yılların ürünüdür”.*¹²²

Gazzâli'nin Nizamiyeden ayrılması ise kendi isteği üzerine olmuştur. Onun gerek ilk eğitiminin Sufilik üzerine olmasının etkisiyle gerekse kendi kendisine yaptığı öz

¹²¹ Aydın, 2012: 32.

¹²² Aydın, 2012: 37.

değerlendirme sonucu, dünya zevklerinden ve arzularından kendini alı koyma isteği neticesinde kendini tasavvufa ve diğer değerlere yönelmek üzere Bağdat'ı terk etmiştir. Aydın'a göre Gazzâli'nin Bağdat'tan ayrılmasının nedeni dönemde Nizamü'l Mülk'ün ve Melikşah'ın Batîniler tarafından öldürülmesi olduğu söylenmiştir.

Gazzâli keskin zekâlı ileri görüşlü bir akıl yapısına sahiptir. Gazzâli bakıldığı zaman, öğretiminin bilme yeni bir anlayış getirdiğini “İlim, şan ve şerefe, zenginliğe götüren bir vasıta olduğu zaman, Gazzâli ilmi kalbi olan kutsal bir saygı, içten gelen dua, insan şuurunu Allah'a yaklaştırmaya imkân veren vasıta olarak kabul ediyordu”.¹²³

Gazzâli Batînilik karşısı onca eser yazmıştır. Bu nedenle ancak manevi bir değerin onu alı koymasından şu noktada bahsedebiliriz nitekim Nizamiye Medresesi'nde ki hocalık şanı ve medresenin ona yüklediği anlam eğitim ile ilgili amaçlarının makam ve şöhrat telaşına kapılmak olduğunu Tanrı'nın rızasını almak olmaması konusundadır. Bu durum içsel bir rahatsızlığa işaret etmekte olduğu kanısındayım.

Gazzâli dışında Kelam alanında ders veren diğer müderrislerden Ebu Nasr Abdurrahim b. Ebi Abdülkerim b. Havâzin b. Abdülmelik Kuşeyri (ö.514/1120), kelamda ve tasavvufta oldukça bilgili olup Nizamiye de yaptığı kelam toplantısında tanınmıştır. Yine Ardeşir b. Mansur Ebu'l Hasan İbâdi (ö.496/1102), kendisi Merv de öğrenimini tamamlamış ve daha sonra Bağdat'a gelmiştir. Gazzâli'nin derslerine katıldığı kelamla ilgili dersler düzenlemiştir.

İslam felsefesi kapsamında bakıldığında en çok eleştiri alan filozoflardan biride Gazzali'dir. Bu durum İslâm dünyasında Felsefenin daha da ileriye gitmesine neden olmuştur. Eleştiriler karşısında doğan karşıt düşünceler doğrultusunda yeni sentezler kaçınılmaz olmuştur. Gazzali'nin eleştirileri incelendiğinde tam da dönemin Selçuklu devletinin içindeki buhranların üzerine yani toplumsal bir kaygı olduğu görülür.

Seyhan'a göre: Gazzâli'nin içinde bulunduğu dönemde tekfir ve niyet konusunda o dönemdeki eleştirilerini dini ve iktisadi kaygılardan çok toplumsal bir kaygının ifadesi için kullanılan psiko sosyal bir bilişsel kalıp olarak yorumlamaktadır. Gazzâli Aristo felsefesi ile uğraşan İslâm filozoflarını eleştirme sürecinde bu sözü kullanmış olup; onun ünlü eseri Tehafüt ve el Munkiz ile filozofların görüşlerinin eleştirilmesine odaklanmıştır. Gazzâli'nin böyle bir çalışmaya girmesi onun yaşadığı dönemden ileri gelmiştir. Gazzâli'nin felsefe ve ilimle uğraştığı dönem, İslâm dünyasında bir takım sorunların, kutuplaşmaları kapsayan dönem olduğu söyledik. Selçukluların Hasan Sabbah ve onun sapkın düşüncesi olan Batînilik

¹²³ Talas, 1999: 85.

ile uğraşı bu olayların tam merkezindedir. Bu sırada Gazzâli inanç, iman, ahlak konularını tekrar ele alıp doğru bir şekilde öğretilmesini sağlamıştır. Bir bilginin doğruluğunun temellerinin usta eller tarafından atılacağı aşikârdır. Felsefe konusunda akli temelleri ele almıştır. Nizamü'l Mülk kendisi ile aynı yönde ve fikirde hareket etmiştir. Felsefeyi ve dini tamamıyla her şeyin dışında tasavvufi bir yaklaşım üzerinden değerlendirmiştir. Sezgisel olanın peşinde olmuştur. Bu yönüyle kendisinden sonra gelen filozofları ve tüm düşünce alanlarını etkilemiştir.

2.2.4. Adâb Hocaları

Burada daha çok Edebiyat sahasında ihtisas eden hocalar ve gramerciler ve dildilerin önde gelen hocalarına yer verilmektedir. İlk olarak Ebu Zekerriyya Yahya b. Ali b. Muh. b. Hasan Şeybani Hatib Tebrizi (421-502/1030-1119), Nizamiye Medresesinden önce Mısır'da uzun süre edebiyat üzerine hocalık yapmıştır. Ebu'l Âlâ Ma'arri gibi edebiyat ve Arapça hocaları olmuştur.

Ebu Mansur Mevhud b. Ahmed b. Muh. b. Hıdır b. Hasan Cevâlikî Hanbelî (456-540/1072-1145) Hatib Tebrizinin öğrencisidir. Edebiyatta ve şiirde ihtisas etmiştir.

Medresede Adâba yardımcı hocalarda bulunuyordu bunlardan ilki, Ebu Mehâsin Yusuf b. Râfi'b. Temim b Şeddâd Halebi (539-632/1144-1234). Kendisi fıkıh alanında dersler almıştır. Fakat edebiyat ve hadis alanında bilgisini derinleştirmiştir. Bağdat Nizamiye Medresesinde Ebu Bekr Şaşinin derslerine katılmıştır. Nizamiye de yardımcı hocalık yapmıştır.

Beşir b. Hamid b. Süleyman b. Yusuf Numan Tebrizi (570-646/ 1174-1248). Ünlü seyyah İbn Fadlan'ın yanında Nizamiye de incelemeler yapmıştır. Edebiyat ve tefsir alanında derin bilgiye sahiptir.

2.3. Nizamiye Medresesi'nde Okuyan Talebelerin Özellikleri

Türk İslâm devletlerinde medreselerin özellikleri arasında genel itibariyle, sadece erkek çocukların okuması, günümüzün yükseköğretim kurumlarına benzemesi ve parasız eğitim bulundurulur. Sadece dini ilimler değil aynı zamanda pozitif bilimler de okutulurdu.

Medresedeki derslerin öğrenilmesinde bir öğrencinin sahip olması gereken alt yapının ne olduğundan yola çıkarak, verilen derslerin neler olduğunu ve öğrencilerin hangi donanımlarla medresede yetiştiğine değineceğim. Okutulan dersleri ise Müderrislerin ihtisas alanlarından yola çıkarak ortaya koymaya çalışacağım.

Giriş kısmında İslam dünyasında eğitimin camide yapıldığını ve Nizamiye Medreselerinin eğitimde köklü bir değişime neden olduğunu söylemişim. Şu durumda bu değişikliği şu şekilde izah edelim, Nizamiye camilerin, Küttabların öğrenimi de içine alan bir yükseköğretim kurumudur. İslam dünyasında bilimlerin tasnifini yapacak olursak ihtisası yapılan âlimlerin alanlarına bakarak bunu dört ana bölüme ayırabiliriz.

- ❖ 1-Kuran-ı Kerim ve İslâm Bilimleri
- ❖ 2- Felsefe
- ❖ 3-Edebiyat ve Gramer (Arap Dili)
- ❖ 4- Mantık ve Ferazi gibi müşterek ilimlerdir.

Nizamiye Medreseleri hem dini bir kaygı güderek hem de eğitim öğretimi üst seviyeye taşıyarak kendi döneminin kültürünü inşa etmiştir.

Tablo 2.3 Medresede Sürdürülen Ders Programındaki Derslerin Sınıflandırması

Kur'an ve Kur'an İlimleri	Arapça ve İlimleri	Riyadîyât ve Ferâiz	Müsbet İlimleri
Tefsir İlmi	Nahiv, Lügat, Sarf, Arüz, Kavâfi	Aritmetik	Tıp
Kırâat İlmi	Sınâatü's şî'ir	Hesap	Cerrahi
Hadis İlimleri	Ahbâru'l Arab, Ensâb.	Hendesî	Müsellesat
Şafîî Usulu Fıkhi	Adap ve kısımları		Nucüm
Şafîî Fıkhi	Fars Edebiyatı		Heyet
Eş'ari Kelâmı	Hitabet,Tarih,Edebiyat		Tabiyyat (Fizik)

Kaynak: Kurpalidis, 2004: 105.

Tabloya bakıldığında ders programlarında dikkati çeken önemli hususlardan ilki, medresede yabancı ilimlere yer verilmesidir. Selçuklu Devletinin İran'da kurulmuş olması ve Fars dilinin bölgede kullanılması bunu etkin kılmıştır. Konular açısından bakıldığında hem pozitif ilimlerin hem de dini ilimlerin öğrencilere verildiği görülmektedir.

Günümüz üniversiteleri ile kıyasa tabi tutulduğunda, Kur'an ve Kur'an İlimleri günümüzün İlahiyat Fakültelerini; Arapça ve İlimleri, Edebiyat Fakültesini, Riyadîyât ve Ferâiz ise Mühendislik Fakültelerini; Müsbet İlimler ise Tıp Fakültesini müfredatının bir kısmını kapsar durumdadır

Türk İslam dünyasında ilk kez pozitif bilimler Büyük Selçuklu Devleti zamanında ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Gerek dini gerekse pozitif ilimler birlikte okutularak devletin

dini, ilmi, hukuki ve idari alanlardaki yetişmiş devlet memuru ihtiyacının karşılanması bu şekilde sağlanmıştır. Selçuklular, topraklarında yaşanan yıkıcı faaliyetleri önlemek için, fikre fikirle karşılık vermek için büyük âlimlerin hocalık yapacağı ve aynı zamanda yeni bilim adamların yetişeceği medresede akli ilimlerin önemi göz ardı edilmemiştir.

14. yüzyılda yaşamış olan İbn Haldun'un Mukaddime eserine göre akli ilimlerin konu içeriklerine bakıldığında, İbn Haldun akli ilimlerin öncelikle evrensel olduğunu dile getirmektedir. Akli ilimler bir dini cemaate ya da millete mahsus değildir. Akli ilimlerin bilgisi nesneldir. Bu bilimleri öğrenme aşamasında tüm milletler eşittir.

Bu ilimlere felsefe ve hikmet ilimleri adı verilmiştir. Bura dört çeşit ilim ihtiva edildiğinden bahsedilir. İlkın mantık (logic), zihni hatadan koruyan kıyas ve çıkarım yoluyla hatayı doğrudan ayırt etme yoludur. Bir diğeri tabii ilimdir. Phisics, cisimlerin unsurları ve bunlardan oluşan bitki, hayvan, feleki cisimler akli ilimlerin ikincisidir. Akli ilimlerin üçüncüsü ise, Teolojidir. İlahiyat, tabiat ötesi ruhani hususları ihtiva eder.

Dördüncü ilim ise, Matematik ilmidir. Riyaziye adını alır. Matematik ilimlerinden ilki geometridir (hendese). Çizgi, yüzey, geometrik cisimlerin hesabına dayanır. Bir diğeri aritmetiktir. Sayıların özellikleri ve birbirleri arasındaki ilişkiyi inceler. Matematik bilimlerinden bir diğeri de musikidir. Bu da seslerin ve nağmelerin özelliklerini bilmekle ilgilidir. Matematik ilimlerinin dördüncüsü ise heyet (astronomi) ilmidir. Semaların şekillerini tayin etmek, yıldızların âdetini tespit etmektir.¹²⁴ Selçuklular döneminde astronomi alanında yapılan çalışmalardan önemli olandan biri rasathane açılmasıyla astronomi alanında incelemeler yapılmıştır. Sultan Melikşah döneminde Ömer Hayyam Celâli takvimini hazırlamıştır. Celâli takvimini Sultan Melikşah'a sunmuştur. İbn Haldun'a göre esas felsefi ilimler bu bahsettiği yedi ilimdir.

*“Mantık, hepsinden önce gelmektedir. Sonra kemiyet ilimleri dediği tealim; en başında aritmetik, sonra geometri sonra astronomi, sonra musiki gelir. Daha sonra fizik (tabiiyat, müsbet ilimler) ve metafizik (ilahiyat) vardır. Bunların her birinden bir dal olarak çıkan bir takım ilim şubeleri daha vardır. Tıp, tabiiyatın dallarındandır. Hesap ilmi (calculation), feraiz (mirasın taksim hesabı), muamelât (business) da ilm-i adedin (ve matematiğin) şubelerindendir. Zic (ezyâc) astronomi ilminin dallarındandır.”*¹²⁵

Diğer bir ilim çeşidi adedî ilimlerdir. Sayıya dayanan bu ilimlerde ilki aritmetiktir. Sayılar arasındaki artış miktarının sabit ve bir olduğu durumlarda, bu sayılar kendilerinden bir ve aynı derecede uzak olan diğer her iki sayının toplamına eşittir.

¹²⁴ Uludağ, 1982: 870.

¹²⁵ Uludağ, 1982: 871.

Örneğin: 3 ile 8 sayısı toplamı 11'dir. Kendisinden 1 fazla 4 ve kendisinden 1 eksik olan 7 ya da kendisinden 2 fazla olan 5 ve 2 eksik olan 6 toplamı aynı çıkar. Konu içeriği bakımından bu şekilde sayıların özellikleri üzerinde dersler verilmiştir.

Hesap (calculation) sanatı diğer bir derstir. Burada cem, toplama; tazif, katlama; darb, çarpma tarh, çıkarma; taksim, bölme anlamlarına gelmektedir. Cebir ve mukabele adlı derste ise bilinenden yola çıkarak bilinmeyeni bulma ile ilgilidir. Malum ile meçhul arasındaki ilişki olarak ta geçer. Bu alanda Muadele olarak geçen ve en çok altı bilinmeyene ulaşan bir ders alanının da bu altı cinsin ötesine geçmiş olduğu, yirminin üzerine çıktığı zikredilmekte olan Selçuklu döneminde yaşamış Ömer Hayyam önemlidir. Doğulu bir matematikçi olan Ömer Hayyam matematik konusunda üstün bir başarı gösterdiğini bu kısımda belirtebiliriz.¹²⁶

Feraiz, hesapla ilgili bir alandır. Bu ilimin hisselerin bölünmesi, mirasın paylaştırılmasında, vasiyetlerin yerine getirilmesi konusunda gibi konularla ilgili eğitim verilmiştir. Burada tıpkı fıkıh ilmi gibi bir takım kurallara göre bu hususlarda gerekli olanlar yapılmıştır. Bu nedenledir ki feraiz ilmi şeri ilmin üçte biridir.

Hendese, geometrik ilimdir. Sürekli ya da süreksiz cisimleri inceler, ölçümler yapar. Bir üçgenin iç açılarının toplamının iki dik açıya eşit olduğu vb. açısal bilgiler verilmiştir. Yine yüzey ölçümleri, yüzölçümü (meseha) bir arazinin yüzeyi ölçülmek istendiğinde kullanılırdı. Alan hesaplamaları öğrencilerin ders içeriklerinde bulunmaktadır. Küre ve konilerin hesaplamaları astronomi ilmini destekliyordu. Astronomi tamamıyla gök kürelerin ve dairelerin incelenmesiyle izah edilip anlaşılması sağlanabiliyordu.

“Bilinmelidir ki hendese onu tahsil edenin aklına parlaklık ve fikrine istikamet kazandırır. Çünkü geometrinin bütün buhranlarındaki intizam açık ve tertip seçiktir. Tertipli ve intizamlı olan kıyaslarına hemen hemen galat dahil olmaz. O yüzden geometride mümarese, fikri hatadan uzaklaştırır. Geometri bilen şahıs için bu yoldan (parlak bir zekâ ve) akıl hâsıl olur. Rivayete göre Platon'un kapısının üzerinde; ‘Hendese bilmeyen evinize girmesin’ ibaresi yazılıdır.”¹²⁷

Menazır ise optik ilmidir. Gözün özündeki yanılma sebepleri, görme olayının nasıl olduğunun aydınlatılması ile ilgilenmiştir.

“Gözün idrâkı şüadan bir koni şeklinde vücuda gelir. Bu koninin baş tarafı gözün en üst noktası, temel ise gözle idrâk olunan ve görülen nesnedir. (Galat-ı rü'yet denilen) göz yanılması ekseriya yakını uzak, uzak olanı küçük, keza su altında ve şeffaf cisimlerin arkasındaki maddeleri büyük, aşağıya doğru bir nokta haline düşen yağmur tanesini doğru bir çizgi ve döndürülen bir şüayı daire olarak görmektir.”¹²⁸

Astronomi ilmi olan Heyet ilmi uzayda yer kaplayan cisimlerin ve yıldızların hareketlerini inceleyen bir bilim alanıdır. Hareketlerden ve bu hareketlerin keyfiyetlerinden geliş ve gidişleri gibi konulara yer verilmiştir.

¹²⁶ Uludağ, 1982: 876-879.

¹²⁷ Uludağ, 1982: 881.

¹²⁸ Uludağ, 1982: 882.

Biliyoruz ki İslam dünyasında rasathanelere çok önem verilmemiştir. Sadece Me'mun zamanında sadece bir teşvik olduğu görülmektedir. Ancak Osmanlı döneminde 3. Murat Han zamanının rasathane çalışmaları yapılmıştır. Ancak uğursuzluk getirmesi düşüncesiyle kapatılmıştır.

Bir diğer akli ilim mantık ilmidir. Mantık ilminin izahı şudur:

“İdrak ta asıl olan sadece duyulur şeyleri (mahsusat, sensibilia) beş duyu ile idrak etmektir, ister hayvan-ı nâtik (insan) olsun ister diğerleri olsun bütün hayvanlar bu idrakte müşterektir. İnsan ancak mahsusattan mücerret olan külliyyatı idrak suretiyle diğer hayvanlardan temayüz eder. Bu da şöyle olur: Birbirine muvafık olan müşahhas varlıklardan, sözü edilen hissî mahiyetteki müşahhas varlıkların tümüne intibak eden bir suret hayalde (muhayyilede) hâsıl olur. Bu yoldan zihin tecrid hususunda külle doğru durmadan yükselir. Nihayet öyle bir külle var ki, o küllî ile beraber bulunan ve ona muvafık olan diğer bir küll bulunmaz. Bu hususiyetten dolayı o küll basittir.”¹²⁹

Mantık ilmini insan ve hayvan arasında kıyas yaparak insanın kendi aklının iradesini kullanarak, akıl yürüttüğünü ve kendi düşünmesi üzerine düşünebildiği konusunda anlaşılmasını uygun görmektedir. Buradaki en yüksek cins cevherdir. Yaratıcı tarafından insanlara fikir verilmiştir. Bu sayede insanoğlu, sanatı ve ilimlerin mahiyetini anlayabilmektedir.

Tabiiyât, fizik ilmi ise, cisimler ve onların hareketinden bahseden ilimdir. Aristoteles bir nesne hakkında elde edilebilecek bilgileri on kategoriye ayırmıştır. Duyu organlarımız tarafından bu on kategorinin dokuzunu elde edebiliriz. En üst tasarlanabilen kategori ise, Cevherdir. Ona göre cevher bu dünya dışında başka bir dünyada değil; fiziksel nesnelerin kendi içinde mevcuttur. Nesnenin dış görünüşü ile elde ettiğimiz dokuz kategori şunlardır:

Tablo 2.4 Aristoteles'in Dokuz Kategorisinin Gruplandırılması

1. Nicelik (kemmiyet)
2. Nitelik (keyfiyet)
3. Görelik (izafet, nispet, bağıntı)
4. Zaman
5. Yer (mahal)
6. Durum (vaz'ı)
7. Sahip olma (mülk veya iyelik)
8. Etki (fiil, aksiyon, edim)
9. Edilgi (infial, Passion)

Kaynak: Ural, 2009: 86

¹²⁹ Uludağ, 1982: 885.

Örneğin: Dün (zaman) marketteki (yer) kasadan bir kilogram(nicelik) tane (nitelik) turuncu (durum) kâğıda sarılmış portakal(sahip olma) aldım. Eve geldim sıktım (etken) ve içtim (edilgen). Bu dokuz kategori fiziksel nesnelerin değişebilir özelliklerini içermektedir. Ancak Aristoteles’e göre bütün nesnelerin değişmeden kalan bir yönü kalmalıdır. Buda Cevherdir. O nesneyi var kılan, değişmeden kalan niteliğidir.

Aristoteles Fizik ilmi ile ilgilenmiştir. Memûn zamanında kitapları felsefi ilimlerle birlikte çevrilmiştir. İslam bilim dünyasında fizik ve felsefe alanında çalışmalar yapılmıştır. İslam biliminin belirgin özelliği felsefe, matematik, mantık, astronomi, fizik alanlarında kitapların yazılmasıdır. Gazneliler döneminde yaşamış El Birûni çok yönlü bir bilgidir. Hekimlik yaparken aynı zamanda bir tarihçi, matematikçi ve astronomdur. Yine on birinci yüzyılda yaşamış olan Selçuklu Sultanı Melik şaha Celali Takvimini hazırlayıp sunan, Ömer Hayyam, hem bir şair hem de astronomi ve cebir alanlarında çalışmış bir âlimdir.

Eğitim bu şekilde uzun bir zaman devam etmiştir. Fıkıh ilmi dışında süresi belli olan bir eğitim olmamıştır. Öğrenciler Salı ve Cuma günleri derse girmiyorlardı. Cuma günleri tatil olması nedeniyle münazaralar ve fetvalar için ayrılmıştı. Medreselerde üç gün ders yapılıyordu.¹³⁰ Çocuklara sabahdan ikindiye kadar dersler öğretiliyor ve Salı günleri ve Cuma günleri öğleden sonraları eksik olan öğrencilere ek öğretim imkânı veriliyordu.¹³¹

Tablo 2.5 Nizamiyeden Yetişen Meşhur Öğrenciler

A. BÜYÜK ŞAHSİYETLER	
1.	İbn Tümert Ebu Abdullah Muh. b. Abdullah Mehdi (471-1078 / 524-1129)
2.	Ebu Bekr Muh. b. Velid b. Muh. b. Ebi Randakâ Tarşuşi Kuraşi (451-520/ 1059-1126)
3.	Ebu Bekr Muh. Abdullah b. Muh b. Abdullah İbn Arabi Mu’afiri İşbili (468-585/ 1075-1189)
4.	Ebu Tahir Ahmed b. Muh. Ahmed b. Muh. b. İbrahim Silafa İsfehâni (478-576/ 1085-1180)
5.	İbn Asâkir Ebu Kasım Ali Hasan b. Hibetullah Dumaşki (499-571/1097-1175)
6.	İbn Ebi Hadid Abdülhamid Hibetullah b. Muh. Hüseyin Madrâini (586-656/ 1190-1258)
B. MUHADDİSLER	
1.	Ebu Ali Hüseyin b. Muh. Fırrab Hayyan b. Sukkara Sarakusti (ö. 514/1120)
2.	Ahmed b. Muh. Abdurrahman Ebu Abbas Şariki Ensari (ö.500?/ 1106)
3.	Ebu Velid Süleyman b. Halef b. Sa’d Eyyub Tucibi Maliki (403-474/ 1012-1081)
4.	Hasan b. Said b. Abdullah b. Bundar Ebu Şâtâni (510-579/ 1116-1183)
5.	Davud b. Süleyman b. Ahmed b. Nizamü’l Mülk Tusi (ö.596/ 1119)
6.	Ebu Hayr Davud b. Bundâr b. İbrahim Cilâni (ö.618/1121)
C. FAKİHLER	
1.	Ebu Ali Hasan b. İbrahim b. Ali b. Barhun Gassâni(433-528/ 1041-1132)

¹³⁰ Kurpalidis, 2004: 158.

¹³¹ Talas, 1999: 51.

2. Abdüsselâm b. Fadl Ebu Kasım Ceyli(ö.534/1139)
3. Ebu Kasım Omar b. Muh. b. Ahmed b. Bizri Cezeri (ö.580/1184)
4. Ebu Abdullah Muh. b. Ali b. Yâsir Ensari
5. Ebu Menâkıb Mahmud b. Muh. Cuveyni (ö.605/1208)
6. Ebu Muzaffer Şerafüddin Muh. b. Alvân b. Muhacir Şafii (542-615/ 1144-1218)
7. Süleyman b. Muzaffer b. Gânim b. Abdülkerim Ebu Davud Ceylânî (ö. 631/1233)

D. EDEBİYATÇILAR

1. Ebu Muh. Abdullah b. Yahya b. Muh. Buhlul Endülisi (ö. 510/1116)
2. Ebu İshak İbrahim b. Yahya b. Osman Muh. Kelbi Eşhabî (441-524/1049-1129)
3. Abdüsselam b. Fadl Ebu Kasım Ceyli(ö. 541/1146)
4. Ebu Hasan Ali b. Mansur b. Abdullah Lugavi (ö. 622/1125)

E. KELAMCILAR

- 1.Ebu Hamid Muhammed bin Muhammed el Gazzâlî (1058/ 1111)
2. İmâm-ül Haremeyn Cüveynî (1028-1085)

Kaynak: Talas, 1999: 97-115.

2.4. Nizamiye Medreselerinin Fiziki ve İdari Yapısı

2.4.1. Nizamiye Medreselerinin Yerleşim Alanı Tasviri

Nizâmiye Medreselerinin tavsifini yapmak konusunda ulaşılabilen belgeler sınırlıdır. Nizâmiye Bağdat'ın Rusâfe bölgesinde, Dicle'nin doğu yanındaki Suku's- Selâse'nin ortasında kurulmuştur.¹³² Nizamiye Medresesi'nin önünde şehrin genel merkezi uzandığı, çevresinde, Nizamü'l Mülk Bağdat'a uğradığı zaman hem kendisinin hem de çocukların oturması için bir saray inşa ettirmiştir. Çok yakınında, Gazzâlinin kalması sebebiyle meşhur olan Ebu Sa'd tekkesi vardı.¹³³ Le Strange'ye göre o dönemin dökümanları doğrultusunda Nizamiyyenin yeri tespit edilmeye çalışılmış ancak başarılı olunamamıştır. Strange'ye göre "Bu medrese, ismini taşıyan saha ile, halifelerin saraylarına kadar varan fakat çevreden uzak olmayan Bağdat'ın Babu'l Azac mahallesi ve Dicle kıyısı arasındadır".¹³⁴

İbn Batuta'nın Selçuklu Devleti hakkında yapmış olduğu incelemeler aşikârdır. Ona göre Suku's Selâse'nin merkezindeki okulu tespit ederek Nizamiyenin yerleşimini teyit etmiştir. Şöyleki, Massignon'a göre: "Suku's Selâse hâlâ bugün mevcuttur. Mercanniyye camiinin cephesinden Suku's Sâgâ'nın yanına kadar giden dar sokaklardır." Buradan anlaşılacağı üzere Nizamiyyenin yerinin belirlenmesinde Suku's Selâse'nin yeri yer tespitinden yola çıkılmıştır.

¹³² Talas, 1999: 43.

¹³³ Talas, 1999: 43.

¹³⁴ Talas, 1999: 43.

İbn Serâbunun tasvirine göre: Nizamiyenin kurulduğu yer, önünde yani güneyinde bulunan çarşının Kalvâdâ kapısından (babu's-Şarki diye isimlendirilir) kuzeydoğuda Sultan kapısına kadar yayılıyordu.¹³⁵

Nizamiye Medresesinin yerleşim yeri hakkında birçok tasvir yapılmıştır. Bu tasvirler doğrultusunda Talas'a göre çıkarılan sonuç şudur: Medresenin Suku's Selâse'de olduğu ve Dicle'ye kadar varan bu çarşının, Suku'l Itr'da olduğu söylenebilir. Dönemimizin tarihçilerinin genel kanısının ise yıkık bir halde bulunan Nizamiyenin kalıntı olan minarelerinden izlerini keşfetme konusunda Babu'l Ağa mahallesinde Darbu'l Maktû'a ismi verilen bir sokakta veya el-Maktûma da veyahut Darbu Mahmut Ebu'l-Hass da bulunur.¹³⁶

Burada bahsedilen minare Nizamiyeden bizlere kalan tek kalıntı değildir. El- Eseri şöyle nakleder:

*“ Nizamiye kapısının eyvanı diye isimlendirilen bir eyvanı, Mercan camii önünde, yanlarından biri tamamen açık kubbeli salon gördüm ve bu yerin ortasında bir kaya bulunuyordu. Kaya üzerinde Şiilerin Panca Ali b. Ebi Talib (Ali'nin eli) diye isimlendirdikleri ve büyük hürmet gösterdikleri bir elin izi görülüüyordu. Birinci Dünya savaşı esnasında Türk Genarali Halil Paşa yol yaptıırken bu eyvanı yıktırmak mecburiyetinde kaldı. Şiiler kayayı buradan taşıyarak onun el-İmam mahallesindeki bir mezarın içine yerleştirdiler”.*¹³⁷

Talas'a göre el-Eseri'nin bahsetmiş olduğu bu durum bir halk rivayetidir. Şu an günümüzde Nizamiyenin hiçbir kalıntısının olmadığını söylemektedir.

Bakıldığı zaman Nizamiye Medresesinin ortadan neden kaybolduğunu temellendirmemiz gerekmektedir. Nizamü'l mülkün Hasan Sabbah tarafından öldürülmesi üzerine medrese adeta çöküş dönemine girmiştir. Nizam'ın çocuklarının ölmesiyle birlikte medrese bir şekilde gerilmiştir. Bunların arasında diğer sebeplerden biride halife Mustansırın kendi adıyla kurdurmuş olduğu Muntansırriye Medresesi gelir.

“Nizamiyenin öğrencileri, bizzat halifenin himayesi altında bulunan zamanın okulunu tercih ettiklerinden dolayı, gittikçe azadı; Sonra sel ve yangınlar sebebiyle tahrip olup yıkıldı”.¹³⁸ Dicle'nin çok yakınında kurulduğundan bahsetmiştik buradaki sel felaketleri Dicle'nin üç defa taşması nedeniyle Nizamiye bu sel taşkınları altında kalmış ve defalarca yeniden yapılmıştır. Şu an elimizde kalıntı dâhil olsa Nizamiyenin ilk haline ulaşmak mümkün görülmemektedir. Nizamiyenin çevresinde çarşıların bulunması nedeniyle de çıkan yangın sonucunda çevresindeki tüm çarşılarla birlikte tahrip olmuştur. Bu nedenlerde dolayı

¹³⁵ Talas, 1999: 43.

¹³⁶ Talas, 1999: 44.

¹³⁷ Talas, 1999: 45.

¹³⁸ Talas, 1999: 46.

Nizamiyenin XV. Asrın sonunda ya da XVI. asrın başında Türklerin idaresi döneminde ortadan kaybolduğunu sanılmaktadır.

2.5. Medresenin Mimari Özellikleri

*“Nizamiye medreselerinin tasnifinde ilk olarak medrese iki katlıdır ve taştan inşa edilmiştir. Zeminde, girerken sağda, iki oda olup birincisi Küttab olarak kullanılırdı; Daha sonra kuyunun solunda esas salon ve kurucusunun mezarı, birinci kata çıkan merdiven, uzun bir galeri, kütüphane olarak kullanılan bir oda ve diğerleri de pansiyonerlere ayrılmıştı. Dersler pansiyonerlere salonda veriliyordu. Kare şeklinde ve büyük bir bahçe ile çevrili olan Nizamiyenin birçok geniş konferans salonları ve dershaneleri, depo ve erzak kileri olarak kullanılan zemin katta bir hamamı ve bir de mutfığı vardı”.*¹³⁹

Tüm bu bilgiler Mahmud Şükrü Alusi’nin eserinden alınmakla birlikte herhangi bir kaynak eserde gösterilmemiştir. Bu bilgileri doğrulayan olgu ise Emir Mercan b. Abdullah’ın 758/1357 senelerinde cami ve okulunu Nizamiye örnek alarak kurmuş olmasıdır.

Nizamiye Medreseleri kuruluş gayesine göre mimarisinin de uygun olduğunu düşünmekteyim. Zira İran’da Büyük Selçuklu medreseleri az önce tasnif ettiğim üzere ortada bir kare bir avlu etrafında dört eyvanlı ve köşelerinde odaları olan yapılardır. Bu şekilde dört Sünni mezhebi içine alacak şekilde yapılandırılmıştır. “Dört eyvan şemasını Türk mimarisinde ilk defa Gazneli Mahmut Afganistan’da Daniel Schlumberger tarafından keşfedilen Leşkeri Bazar sarayında kullanmıştır.”¹⁴⁰

Nizamiye Medresesinin planına baktığımız zaman en ince ayrıntısına kadar düşünüldüğünü görebiliriz. İbn-i Cübeyr, 1184 tarihinde, Bağdat’ı ziyaret ettiğinde; “Bağdat’ta otuz civarında medrese mevcuttur. Fakat onların en meşhuru ve en büyüğü Nizamiye Medresesi’dir. İnşa edilen hiçbir köşk, yapı güzellikte onun dengi olamaz”¹⁴¹ demiştir.

Nizamiyenin eşi benzeri bulunmamaktadır. Gerek eğitimi gerekse mimari özellikleri bakımından diğer medreselerden ayrı tutulmuştur. Kendinden sonraki birçok medrese bu medreseyi örnek almıştır. Öğrencilerin bütün ihtiyaçlarını gidermeyi göz önünde tutulmuştur. İyi bir öğrenim için temel ihtiyaçların giderilmesini hedefleyen bir yapı mevcuttur. Onların ibadet etmesi, okuması, barınması gibi dini- kültürel ve sosyal imkânlar öğrencilere sunulmuştur. Nitekim “medresede öğrencilerin ders görebileceği dershaneler, pek çok geniş konferans salonu, depo, erzak kileri, zemin katta bir hamamı ve mutfığı mevcuttur. Ayrıca

¹³⁹ Talas, 1999: 42.

¹⁴⁰ Aslanpala, 1963: 36.

¹⁴¹ Ocak, 2002: 721.

öğrencilerin ibadetlerini yapabilecekleri bir mescid ve avlu ortasında su ihtiyaçları için sarnıç kuyusu mevcuttur”.¹⁴²

Kaynaklardan ulaştığımız bilgiler doğrultusunda Selçukluların her medresenin kütüphanesi muhakkak vardı. Önemli yerleşim yeri olan Merv muazzam bir kültür ve medeniyet şehri haline gelmiştir.¹⁴³ Nizamiye Medresesi tarihinin en iyi medresesi olması bakımından Müslüman eğitim tarihinde ve Dünya tarihinde özel bir değere ve öneme sahip olmuştur.

Bakıldığı zaman Türk Devletleri geçmiş tarihten asla kopuk değerlendirilemez. Örgün eğitim, okullaşmanın başlaması, ilk duvar resmi olan Freskonun; minyatür sanatının keşfedildiği bir dönem olan Uygurluların yaşantı biçimi, Selçuklulara ışık tutmuştur.

Kelime anlamı akraba, şahin gibi dolaşan hücum eden anlamına gelen Uygular bilindiği üzere yerleşik yaşama geçmiş ve kültürel değerlerin hat safhaya ulaştığı bir Türk devletidir. Böğü Kağan zamanında devlet din değiştirerek Maniheizm dinini benimseyecektir. Bunun üzerine bu dinin bütün öğretilerine göre hayatlarını düzenleyeceklerdir. Öncelikle dinin en belirgin özelliği et yememe inancı doğrultusunda, halk tarıma yönelecek yonca, darı gibi bitkiler üretilecektir. Bu nedenle tarımın yapılması üzere, merkezleri olan Ötükenden, toprak anadan, ayrılıp merkezi Karabalasagun adlı ırmağın dibine taşıyacaklardır.

Uygurlar, yerleşik yaşamda Türk üçgenini kullandılar ve Uygurların yapmış olduğu bu çatı evlere Ediz evler denildi. Bu evler daha sonra Türk İslâm devletlerinde kubbe yapım tekniğinde kullanıldı. Tıpkı bunun gibi, ilerde Selçuklu ve Osmanlı devletinin etkileneceği tapınakların yapımı da yine Uygurlar dönemindedir. Denilebilir ki Selçuklular Külliye yapım tekniği ilk olarak Uygurlardan örnek almışlardır.

2.6. Medreselerin ve Nizamiyenin İdari Yapısı

Medresenin Nizamü'l Mülk müderrislerin seçimi hususuna önem vermiştir. Medresedeki müderrislerin atanması ise Selçuklu devleti tarafından gerçekleştirilirdi. Ancak Nizamü'l Mülk bizzat kendi tanıdığı âlimi ve beğendiği âlimi medreseye müderris olarak tayin ederdi.¹⁴⁴ Bazı müderrisler bu görevinin dışında aynı zamanda müteveli görevini de üstleniyordu. Mütevelliler halife ya da sultanın onayı ile iş başına gelirler ve diğer müderrislerin atanmasında rol oynarlardı.¹⁴⁵

¹⁴² Talas, 1999: 42.

¹⁴³ Turan, 1971: 334.

¹⁴⁴ Biçer, 2013: 269.

¹⁴⁵ Kurpalidis, 2004: 53.

Nizamiye Medresesinin idaresi Nizamü'l Mülk'e verilmiştir. Hoca seçiminde güvenilirliği sağladıktan sonra âlimlerin ve mütevellilerin önerilerini dinliyor sonra karar alıyordu. Görev verdiği âlimleri daha sonra uzaktan takip ediyordu.

Tıpkı günümüz üniversitelerinde olduğu gibi hocaların ilmî yeterliliğinin anlaşılması için münazaralar düzenleniyor ihtiyaç olan bölgelere hocaların mahiyetleri doğrultusunda medreseler kuruluyordu. Farklı mezheplerdeki âlimler arasında sık sık münazaralar düzenlenmiştir. Bağdat'a bir müderrisin tayini çıkacak olursa burada halife onayı gerekiyordu.

Derse başlama töreni yapılır ve halife müderrise Hil'at¹⁴⁶ giydirilir, hil'at mavi cübbe ve siyah sarık idi. Hoca ilk dersini tamamladıktan sonra bu şekilde bir hoş geldin töreni yapılırdı.¹⁴⁷ Hocaların görevden alınması ise hocanın üzerinden hil'at'ın çıkarılması ile son bulurdu. Medrese görevlileri ise görevini yerine getirmedğinde o döneme ait ücretleri ödenip görevden alınırlardı.

Vezir Nizamü'l mülk, medresenin devletin amaçlarına uygun çalışmasına oldukça fazla önem vermiştir. O medrese hocalarının daha önce bahsettiğimiz üzere Şafî ve Eşâri mezhebinden olmasını istemiştir. Şii olan bir müderris bu medresede kesin surette bulunamaz herhangi bir görev alamazdı. Mezhepler ile ilgili burada bir tablo oluşturarak tanınmasını sağlamakta fayda buluyorum. Mezhepleri temelde iki ana bölüme ayırabiliriz:

Tablo 2.6 İslâm Dininde Mezhepler

FIKHÎ MEZHEPLER	İbadet ve Hukuk Mezhepleri
1. Haricilik	1.Caferilik
2. Şia (Şiilik)	2.Hanefilik
3. Mutezie	3.Maliklik
4. Maturidilik	4.Şafilik
5. Eşârilik	5.Hanbelilik

Tabloda görüldüğü üzere Nizamü'l mülk eğitim öğretim kurumlarının idaresinin yegâne ayağı olan müderrislerin Fikhî mezheplerden Eşârilik yani aklı yücelten ve önem

¹⁴⁶ “Emevi Devleti kuruluncaya kadarki hâlifelerin, fâkihlerin ve vâlilerin giyim tarzları, Peygamber (s.a.s) Efendimiz'in giyim tarzlarının aynısı idi. Peygamber efendimizin kıyafeti ise sâde ve gösterişsiz olup, umumiyetle şu parçalar teşekkür etmişti: İzâr (dış çamaşırı), serâvil (iç, don, şalvar), kamîs (gömlek), abâ, ımâme (sarık) ve huffeyn (bir çift ayakkabı). Peygamberimizin en çok sevdiği renk de beyaz idi”. “İran'ın omuzları üzerinde Abbasi devleti kurulunca, İran'daki câri nizâmın hepsi veya pek çoğu, halifelerin saraylarına siyaret etti. Halife saraylarında ve devlet ricâlinin köşklerinde İran kıyafeti baş gösterdi”. (Çelebi, 2012: 222.)

¹⁴⁷ Biçer, 2013: 270-272.

veren bir şey Allah'ın emri olduğu için güzeldir ideolojisine dayalı Eşârilik ile İbadet ve hukuk mezheplerinden olan Şafiî mezhebinden olması gerektiğini belirtmektedir.

2.7. Medresenin Ekonomik Kaynakları ve Sosyal İmkânlar

Medresenin gelir kaynaklarını sınıflamak gerekirse öncelikle talebelere alınan günümüzün aidat diye nitelendirdiği ödenekler gelir. Sonrasında ise, Sultan tarafından talebelere yapılan ödenekler, medrese hocalarına aylık yapılan vakıf maaşları gelmektedir. Öğrencilerin ödediği ücretler İslamiyet'in ilk yıllarında eğitimin gerekli olan ihtiyaçlarını kısmen karşılamaktadır.

*“Bu ücretler, öğrencinin öğrenim hayatı boyunca zaman zaman büyük rakamlara ulaşıyor ve ders verenler büyük servetler elde ediyorlardı. Ancak öğrencilerin yüksek ücretleri ödemeye güç yetirememesi ve ders veren âlimlerin hiçbir zaman zengin olma fırsatı bulamaması, daha sık rastlanan bir durumdu. Çoğu kere öğrenciler idareli bir hayat sürerler, öğretim üyeleri de ancak kıt kanaat geçinirlerdi”.*¹⁴⁸

Öğrenciler ödenecek ders ücretinin miktarı konusunda o zamanın öğretim üyesi ile anlaşılır ve bu miktar derse katılacak öğrenci sayısına göre değişiklik göstermektedir. Öğrenciler ücreti peşin öder ve ücreti ödeme imkânı olmayan öğrenci derse giremezdi.

*“Öğrencilerin hocalara ücret ödemesi uygulaması, medreseler ile çalışanları ve öğrencileri sınırlı olan ve vakıf niteliği taşıyan diğer collegeler ortaya çıktıktan sonra da devam etti. VII./XIII. Yüzyıl gibi geç bir tarihte bile, paranın “hocalar için kitap temin etme, kütüphane bakımı yaptırma ve kitap yazdırma masraflarının karşılanması gibi” önemli işler gördüğü rivayet edilir”.*¹⁴⁹

Öğretim üyelerinden bazıları öğrenciden eğitim için ücret tahsil edilmesine sıcak bakmamıştır. Hocaların bu şekilde öğrenciden ücret alıp almayacağı dönemde tartışma konusu olmuştur. Özellikle Gazzâli gibi bazı hocalar dini ilimlerin öğretilmesinde öğrenciden para alınmasının haram olduğu düşüncesindedirler.

“Nitekim Gazzâli, hocaların Peygamber'i (s.a.v) taklit ederek bir şey öğretmeyi ücrete bağlamamaları gerektiğini, ilmin başkalarına “ hizmet eden” değil kendisine “ hizmet edilen” bir şey olduğunu söylemiştir”.¹⁵⁰ Gazzâli müderrisin meşru ihtiyaçları için medresenin kendisinden ya da vakfın kendisinden maaş alması gerektiği düşüncesinde olmuştur.

¹⁴⁸ Kurpalidis, 2004: 241.

¹⁴⁹ Kurpalidis, 2004: 243.

¹⁵⁰ Kurpalidis, 2004: 243.

SONUÇ

Nizamiye Medreseleri ilim kültür ve felsefenin sistematik hale geldiği antik eserlerin Doğu'ya şerh edildiği ve yine Batı'ya derli toplu felsefi etkileşime neden olacak ürünler bırakıldığı önemli bir faaliyetin merkezi ve bunun kurumsallaştırılmasıdır. Aynı zamanda kaotik bir siyasal çekişmenin ortasında mekanizma görevi üstlenen resmi ideoloji oluşturmaya çalışan ve eğitim anlayışını bir yapı olarak toplumsal proje haline getiren kurumlardır. Tarihe not düşülen imparatorluklardan biri olan, Selçuklu devleti Anadolu ve İran'a geniş bir coğrafyada egemen olmuş bir Türk devletidir. Selçuklu devleti sadece siyasi alanda değil bilim, sanat, kültür alanında kendini göstermiş bir devlettir. Çok uluslu yapısı ve Batı'dan gelen Haçlı seferleri, Doğu'dan gelen Moğol baskısı, içeriden gerçekleşen mezhep ayrılıkları sebebiyle çok fazla siyasi birliği koruyamamış ancak bu toplumsal hareketlilik ve hareketli sosyal bilimsel olaylar Selçuklunun ve ardılı olan devlet kültürlerinin eğitim anlayışında yeni bir sentezin oluşmasını sağlamıştır. Bu sentez antik dünyayı İslâm Rönesans'ı içerisinde anlamak ve Batı Skolastiği ile Ortodoksiği arasında mukayese kavramlarını da içeriyor.

Aynı zamanda içinde bulunduğu karmaşa durumunu eski usuller de ki ilimi anlamak ve eğitim faaliyeti ile Kaosu aşmak çabası anlamını da taşıyor. Nizamiye Medreseleri eğitimin kurumsal, düşünsel ve yönetsel alanında yenilikler getirmiştir.

Günümüz dünyasında eğitimin toplumsal projeye dönüştürülüp bir araç şeklinde rejim anahtarı olarak kullanılmasının ilk modeli Nizamiye Medresesinde görülmüştür. Böylece devlet uyruklarını siyasal sosyal birlik sağlayacak ve devlete uygun öğreti geliştirecek münevver aygıtıyla konsolite etmek istemiştir. Bunun için Nizamiye bir plan ve program çerçevesinde verilen düzenli eğitimle eğitimin kuramsallaştırılmasını sağlamıştır. Düşünsel boyutta ise Nizamiyede verilen eğitim sayesinde artık eğitim kurumlarından beklentiler artmıştır ve hedefler değişmiştir. En temel hedef, söylem ve eylem birliği; tesis edilecek olan ilmin aranması olmuştur. Bunun ödülü ise bu medreselerde tahsil yapanın devlet ve erkânıyla görev kültürü üzerinden buluşabilmesidir. Böylelikle Nizamiye medreseleri bir nevi halkla ilişkiler faaliyetine de dönmüştür. Ancak tekilleşen bir rejim arama isteği ve tek tip toplum üyesi yetiştirme arzusu felsefi açıdan güçlü temelleri olan Şiiiliğin karşısında Sünnî mezhep refleksi geliştirmesine sebebiyet vermiş ve bu tekilleşme sebebiyle ilerleme ve gelişme idesinden pay alamamıştır. Zaten coğrafi konumu, sosyal karışıklıklar, Haçlı seferleri, Moğol baskısı gibi unsurlar sebebiyle de kesintisiz gelişim gösterememiştir. Selçuklu'nun ardılı olan devletler tarafından da Nizamiye modeli sadece fikir bazında ödünç alınmıştır.

Yönetimsel anlamda ise eğitimin devlet desteği ile yapılması gerektiği ve bir devlet görevi olması yönünde ilk adımdır denilebilir. Üniversite boyutunda kurumların örneği sayılabilecek Nizamiye Medreselerinin bir rejim politikası güttüğünü, eğitimin siyasi ve sosyal yaşamı şekillendirmesindeki payı şüphesiz ki oldukça önemlidir. Örneğin: Dönemin ünlü filozofu Gazzâli'nin Selçuklu düşünce hayatında etkin rol oynaması, onun, her ne kadar felsefeye karşı duruşu olsada düşünceye olan katkıları ve açık seçik olan bilimi reddetmemiş olması bu dönemin araştırılmasında önem arz etmektedir. Bu doğrultuda şüphesiz ki Gazzâli, Bağdat Nizamiye medresesinde ki baş müderrisliği sırasında, İslam dini ve düşüncesinin yayılması; İslam felsefesinin hemen her alanına hâkim olan bir düşünürdür. Kendisi bir düşünür olarak hemen her kesime yetecek ve anlaşılacak şekilde kitaplar yazmış ve her zihin seviyesinden insana hitap etmiştir. Onun bütün amacı devlet iradesi ile çelişen grupları elimine etmek için irade gösterecek boyutta düşünce tasarlamak olmuştur. Siyasal iradeyi zora sokacak olan herhangi bir akıl muhasebesi karşısında kanıt geliştirmiştir. Bahsettiğimiz üzere Şer'i (ameli ilimler) ve Akli ilimler olmak üzere tasnif ilimleri etmiştir. Bu sayede din ile ilim arasında bir köprü kurmuştur. Fakat felsefesin İslâm öncesi köklerini sorgulayarak reddetmeye girişmiştir.

Eğitim, bireyi istendik olarak tanımlanan bir kavramsalla kültürlenme sürecidir. Bireyin kendi toplumunun niteliklerini, örf ve adetlerini felsefi politikasını benimsemesi, eğitim sayesinde olmuştur. Nizamiye medreseleri kendi döneminde bu açıdan araçsallaşmış bir kurumdur. Felsefe kabul edilmiş olmasına rağmen Nizamiye tarafından özellikle Gazzâli tarafından Şiiliğin alt yapısı olabileceği endişesiyle redde veya kesintiye uğramıştır. Âlimlerin dünya görüşleri, ahlak felsefeleri, siyasi düşünceleri yeni nesillere etki etmiştir. Dönemde birçok âlimin ders vermesine ve yetişmesine olanak sağlayan Nizamiye medresesinin toplumunun milli birliğinin sağlama amacı gütmeye çabasının dolaylı ve doğrudan etkileri kendi döneminde görülmektedir.

Nizamiye nihayetinde kurucusu olan Nizamü'l Mülk 'ün amaçları doğrultusunda istenilen seviyeyi yakalayamasa da amacına hizmet etmiş bir kurumdur. Bu nedenle Nizamiye Medreselerinin bir bütün halinde Şiiliğe karşı bir sistemi kurması ve bu ideolojiye karşı eğitim faaliyetinde bulunması aradaki gerilimi yatıştırmamış tarihe yaymıştır.

Nizamiye medresesi ehl-i sünnet anlayışı konusunda akıl ve mantık argümanlarını kullanarak bir tutarlılık getirme çabasını gütmüştür. En azından devlet iradesini zora sokan mezheplerin sosyal ve siyasal baskısına karşı güçlü argümanlar getirmeyi başarmıştır. Devlet ve halkın bütünlüğü bu medrese sayesinde bütünleştirilmek istense de sadece devletin siyasal erki açısından bu mümkün olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ağırman, M. (1997). Hz. Muhammed Devrinde Mescid ve Fonksiyonları. Ravza Yayınları. İstanbul.
- Arslan, A. (2010). Felsefeye Giriş. Vadi Yayınları, Ankara.
- Aslanapa, O. (1963). Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi. Ankara.
- Atay, H. (1993). Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi. Dergâh Yayınları, Ankara.
- Ayca, İ. (2003). Emeviler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı. Avrasya Yay. Ankara.
- Aydın, H. (2012). Gazzâlî Felsefesi ve İslâm Modernizime Etkileri, İstanbul
- Aydın, H. (2014). Felsefî Antropolojinin Işığında Hz. Muhammed ve Kuran. Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul.
- Aydın, H. (2016). İslâm Kültüründe Felsefenin Krizi ve Aydınlanma Sorunu. 7 Renk Basım Yayım. İstanbul.
- Aydın, H. ve Dağ, M. Ö. (2017). Ortaçağ İslam Kültüründe Felsefe (Akımlar, Filozoflar Ve Temel Sorunlar). 7 Renk Basım Yayım. İstanbul.
- Baltacı, C. (2000). Osmanlı Medreseleri. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları İlmi Eserler Dizisi, İstanbul.
- Bartol, W. (1998). Fedailerin Kalesi Alamut. (çev. A. Dirim). Yurt Kitap Yayın, Ankara.
- Bayrakdar, M. (1988). İslâm Felsefesine Giriş. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay. Ankara.
- Cerrahoğlu İ. (2014). Tefsir Usûlü, TDV Yayınları, Ankara.
- Cevizci, A. (2001). Felsefe Tarihi. Say Yayınları, İstanbul.
- Çağatay, N. (1957). İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Tarihi, Ankara
- Çelebi, A. (1998). İslâm'da Eğitim -Öğretim Tarihi. Damla Yayınevi. İstanbul.
- Dağ, M. Ö. ve Hıfızır Rahman, R. (1974). İslâm Eğitim Tarihi, MEB Yayınları, Ankara
- Dağ, M. Ö. ve Yurtaydın, H. G. (1978). Dinler Tarihi. Gündüz Matbaacılık. Ankara.
- Demirci, M. (1996). Beytü'l- Hikme, İnsan Yayınları. İstanbul.
- Ergün, M. (1996). Eğitim Felsefesi. Ocak Yay. Ankara.
- Ertünsal, İ. (1993). İslam Medeniyetinde Kütüphaneler, Doğuştan Günümüze Kadar Büyük İslam Tarihi. Çağ Yayınları. İstanbul.
- Freely, J. (2014). Işık Doğu'dan Yükselir. İslam Biliminin Batı Dünyasının Şekillenmesine Katkıları. (çev. G. Çağalı Güven). Doğan Egmont Yayıncılık. İstanbul.
- Gözütok, Ş. (2002). İlk Dönem İslâm Eğitim Tarihi. Fecr Yayınları. Ankara.

- Gutas, D. (2011). Yunanca Düşünce Arapça Kültür. Bağdat'ta Yunanca- Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu. (çev. L. Şimşek). Kitap Yayınevi. İstanbul.
- Gül, A. (1997). Osmanlı Medreslerin de Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru-l Hadîslerin Yeri. TTK Basımevi, Ankara.
- İbn Haldun. (1982) Mukaddime. (çev. S. Uludağ). Dergâh Yayıncılık. İstanbul
- İbn Sînâ. (2006). Kitabü's Şifa: Mantığa Giriş. (çev. Ö. Türker). Litera Yay. İstanbul.
- İbn'l Cevzi. (1992). Mirâtü'z Zaman Fî Tarihi'l- Âyan. (çev. A. Sevim). Türk Tarih Kurumu Dergisi, Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (1953). Sultan Melikşah Döneminde Selçuklu İmparatorluğu, İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (1991). Selçuklular Tarihi. Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Kara, S. (2007). Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları, İz Yayınları. İstanbul.
- Kazıcı, Z. (2000). İslâm Eğitim Tarihi. Müif Vakfı Yayınları. İstanbul.
- Kazıcı, Z. (2012). Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. İstanbul.
- Keklik, N. (1987). Türk İslâm Felsefesi Açısından Felsefenin İlkeleri. İÜEF. Yay, İstanbul.
- Kırpık, G. (2009). Nizamiye Medreseleri Orta Çağın Yükseköğretim Kurumu. Yay Yayınları, Ankara.
- Köymen, M. A. (1975). Alp Arslan ve Zamanı, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi. TTK, Ankara.
- Kurpalidis, G. M. (2004). Ortaçağ'da Yükseköğretim: İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı. (çev: A. H. Çavuşoğlu ve H. T. Başoğlu), Gelenek Yayınları. İstanbul.
- Leaman, O. (1992). Ortaçağ İslâm Felsefesine Giriş. (çev. T. Koç). Rey Yayıncılık. Kayseri.
- Libera de, A. (2005). Ortaçağ Felsefesi. (çev. A. Meral). Litera Yayıncılık. İstanbul.
- Maltaş, R. (2011). Sümerlerden Günümüze Eğitim. Çizgi Kitapevi Yayınları; 281. Bilim Toplum Siyaset. Konya.
- Maşkur. C. (1976). Tarih-i Şia ve Fırka ai- İslâm tâ Karn-ı Çârûm. İsraki Yayınları. Tahran.
- Nizâmü'l Mülk. (2006). Siyasetnâme. Dergah Yayınları, (çev. N. Bayburtlugil), Ankara.
- Ocak, A. (1999). Nizamiye Medreseleri ve Büyük Selçuklularda Eğitim, cilt 7. Ankara.
- Öz, M. (2010). Tarih Boyunca Şiâ İktidarı. DİA. C.39.
- Öztürk, L. (1998). İslâm Toplumunda Hristiyanlar. İz Yayınları. İstanbul.
- Sönmez, V. (2005). Eğitim Felsefesi. Anı yay. Ankara.
- Şehristanî. (2008). Milel ve Nihal. Çev. Mehmet Dalkılıç. Litera Yayıncılık. İstanbul.
- Talas, M. (1999). Nizamiye Medresesi ve İslâm'da Eğitim Öğretim. Etüt Yayınları, Samsun.
- Taş, İ. (2011). Ebu Süleyman Es- Sicistanî ve Felsefesi. Kömen Yayınları. Konya.

- Turan, O. (1971). Selçuklular Zamanında Türkiye. Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328). Boğaziçi Yayınları. İstanbul.
- Turan, O. (1993). Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti. Boğaziçi Yayınları, Samsun.
- Ural, Ş. (2009). Bilim Tarihi. Çantay Kitapevi, İstanbul
- Ülken, H. Z. (1982). Türk Tefekkürü Tarihi. YKY, İstanbul.
- Weisheip, A. J. (1965). Classification of the Sciences in Medieval Thought. Orta Çağ Düşüncesinde Bilimin Sınıflandırılması. Brepols Online. S.1-21.
- Yayla, K. (2002). Kurân-ı Kerîm ve Yüce Meâli. Merve Yay, İstanbul.
- Zeydân, C. (2012). İslâm Uygarlıkları Tarihi. çev. Nejdet Gök. İletişim Yayınları, İstanbul.

Makaleler

- Aydın, H. (2007). İhvân es Safâda Bilim Eğitimi Amacı ve Bilim Sınıflaması. *Science Education Its Aims and Classification of Science in Ikhwân es Safâ*. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi. 6(21): 41-59.
- Bausani, A. (2007). Selçuklu Döneminde Din. (çev. A. Ertuğrul). C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi XI(2): 441-465.
- Bedir, M. (2006). İslâm Düşünce Geleneğinde Naklî İlim Kavramı ve İbn Haldun. İslâm Araştırmaları Dergisi. (15): 5-31.
- Biçer, B. (2013). Kuruluş Devrinde Nizamiye Medreselerinin Müderrisleri. Tarih Okulu.
- Cerrahoğlu, İ. (1964). Kur'an-ı Kerim ve Hanîfler. AÜİFY. s.87.
- Çetin, A. (1999). İrfan Ordusunun Temelleri Türklerde Medreseler. (Karahanlı, Selçuklu ve Beylikler Devri Medreseleri) Dini Araştırmalar, Eylül-Aralık 2: 5.
- Erdem, G. (2013). İslâm Kültür Tarihinin İlk İlimler Akademisi: Beytü'l Hikme. Dini Araştırmalar. Ocak- Haziran. 16(42): 57-77.
- Eyüp, E. (2001). Platon ve Aristoteles'in Bilimlere İlişkin Sınıflandırması. Felsefe Dergisi. s. 154.
- Eyüpoğlu, Z. (1989) Türkçe Kökler Sözlüğü. Remzi Kitapevi. İstanbul.
- Fazlıoğlu, İ. (2001). "Selçuklu Döneminde Anadolu'da Felsefe ve Bilim". Cogito Dergisi, İstanbul.
- Güç, A. (1993). Yeryüzünde Üç Büyük Mescid. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. 5(5).
- Öymen, H. R. (1968). İslâmiyet'te Öğretim ve Eğitim Hareketleri. AÜİFD. 2(61-78). Ankara.
- Sıddıqı, J. (2012). Nizâmiye Medreseleri ve Eğitim Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi. (Doktora Tezi). Ankara.

- Şeşen, R. (1986) İslam Dünyasındaki ilk Tercüme Hareketlerine Umumi Bir Bakış. İslâm Tektikleri Enstitüsü Dergisi c. 2 cüz 3-4.
- Yayla, A. (2012). Eğitim Kavramının Etik Açısından Analizi. YYÜ. Eğitim Fakültesi Dergisi. II(1).

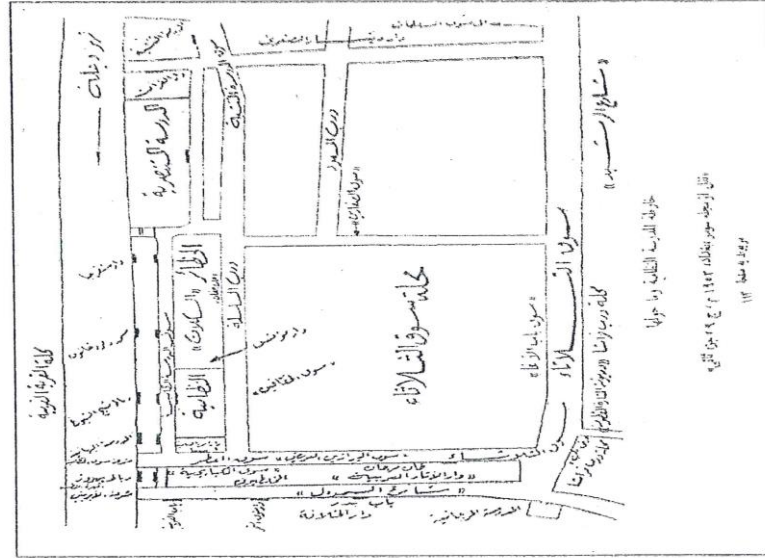
İnternet Kaynakları

- <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c27/c270002.pdf> (erişim tarihi: 22.11.2017)
- <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c27/c270002.pdf> (erişim tarihi: 22.11.2017)
- <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c29/c290185.pdf> (erişim tarihi: 17.11.2017)
- <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c37/c370287.pdf> (erişim tarihi: 17.11.2017)
- <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c28/c280189.pdf> (erişim tarihi: 11.12.2017)
- <https://www.aydinlik.com.tr/bilim-ve-siyaset-sahin-filiz-kose-yazilari-ocak-2018> (erişim tarihi: 25.01.2018)

EK 1- KIRPIK, G. (2009). NİZAMİYE MEDRESELERİ, ORTA ÇAĞIN YÜKSEKÖĞRETİM KURUMU. YAY YAYINLARI, ANKARA.

Yrd. Doç. Dr. Güray KIRPIK

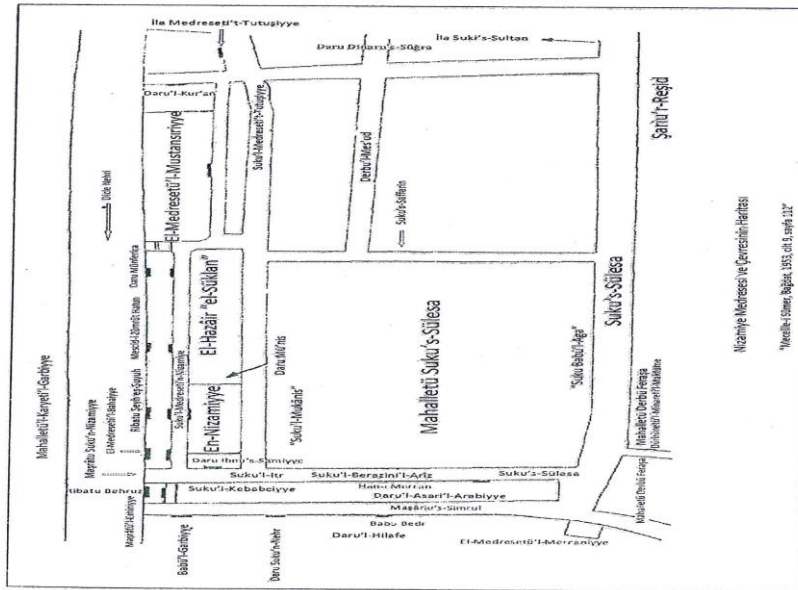
143

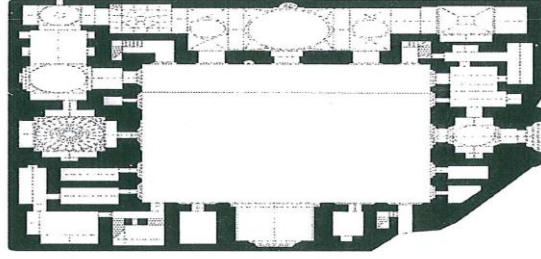
Bağdat Nizamiye Medresesi'nin Kurulduğu Mekan

144

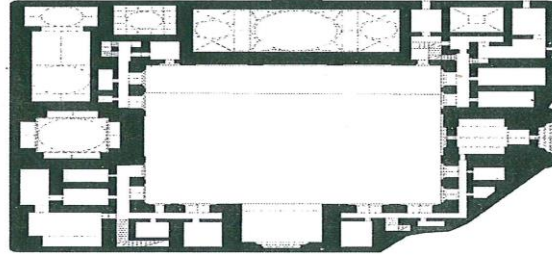
Nizamiye Medreseleri

Bağdat Nizamiye Medresesi'nin Kurulduğu Mekan

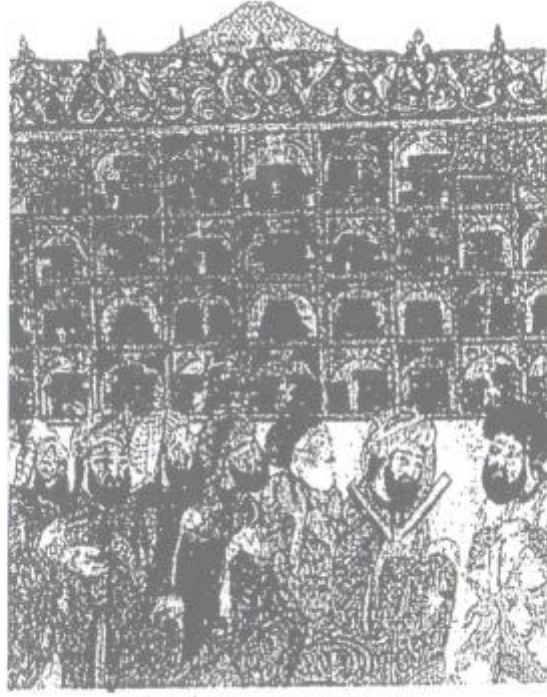

Mercantiye Medresesi Zemin Kat Planı

Mercantiye Medresesi Üst Kat Planı

EK 2- OCAK, A. (2002). NİZAMİYE MEDRESELERİ VE BÜYÜK SELÇUKLULARDA EĞİTİM, CİLT 7 S. 722. ANKARA.

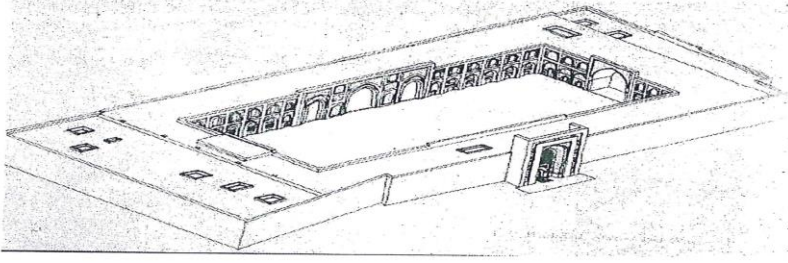

Medrese'de ders, (XIII. yy.)

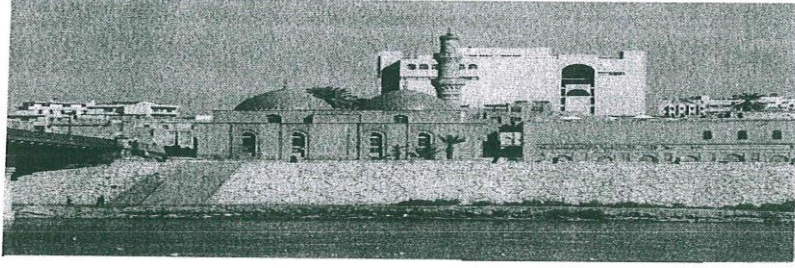
EK 3- KIRPIK, G. (2009). NİZAMİYE MEDRESELERİ, ORTAÇAĞIN YÜKSEKÖĞRETİM KURUMU. YAY YAYINLARI, ANKARA.

Yrd. Doç. Dr. Güray KIRPIK

145

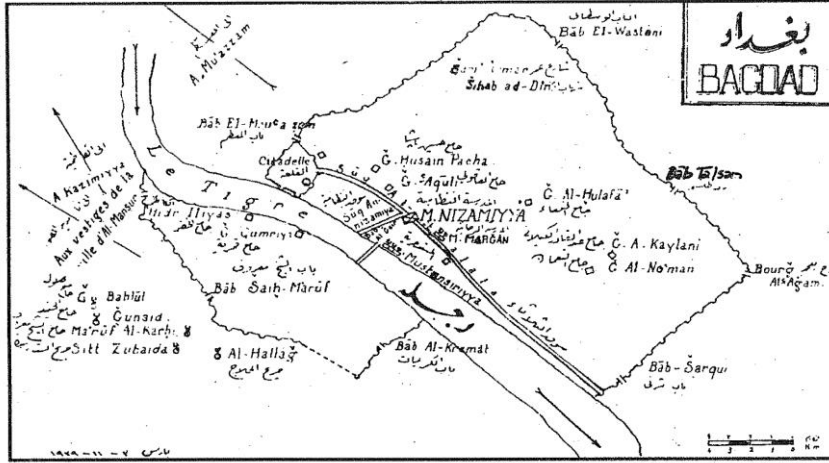

Mustansiriyye Medresesi Planı

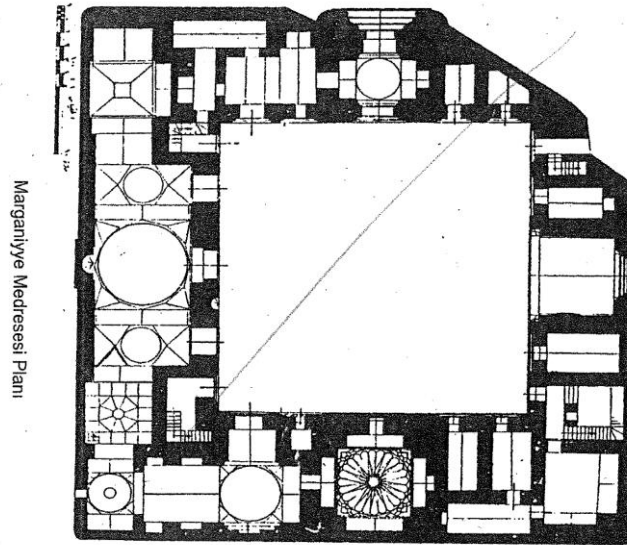

Dicle Nehri Kenarında Mustansiriyye Medresesi

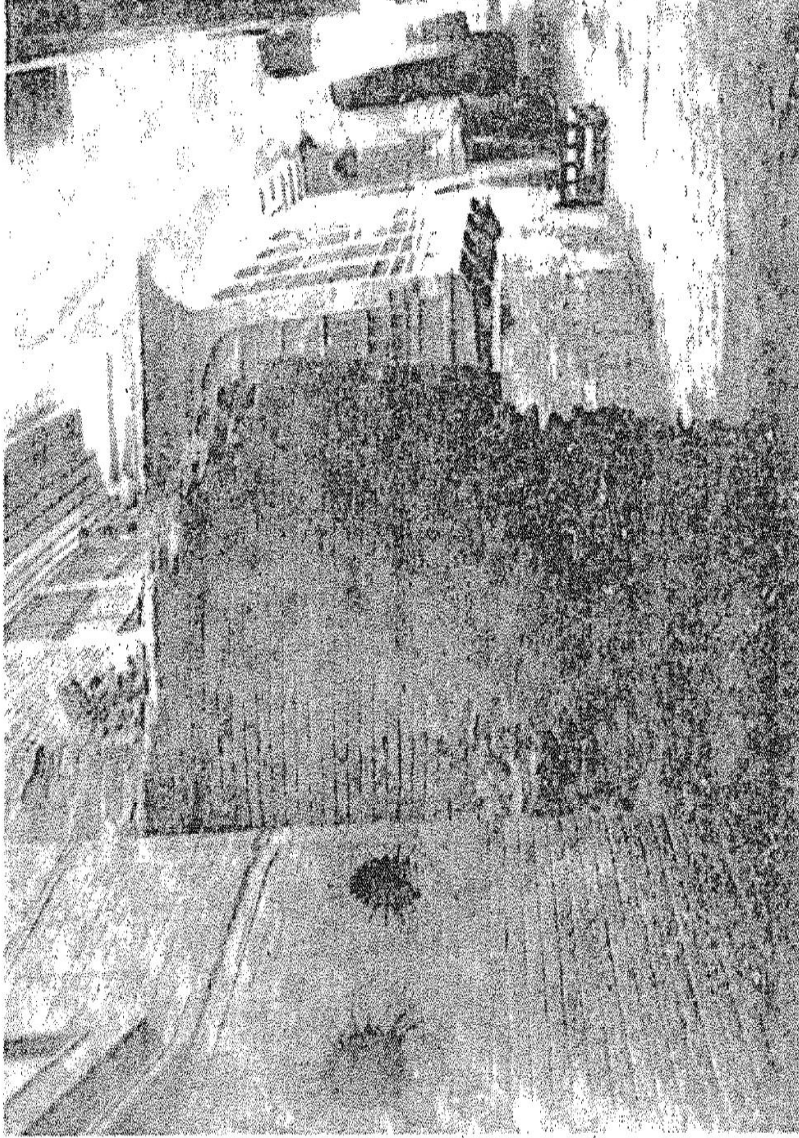
EK 4- TALAS, M. (1999). NİZAMİYE MEDRESESİ VE İSLÂM'DA EĞİTİM ÖĞRETİM. ETÜT YAYINLARI, SAMSUN.

Nizamiyye'nin Bağdat'taki yerini gösteren harita

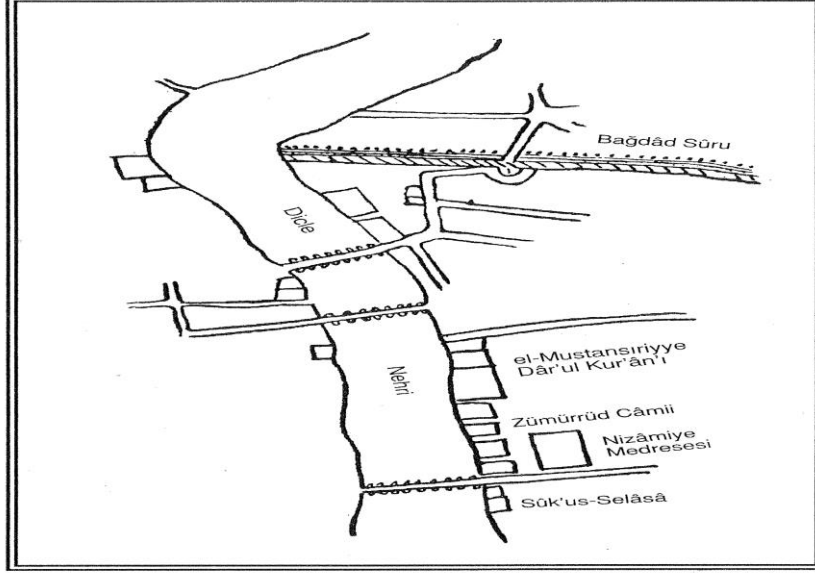

**EK 5- TALAS, M. (1999). NİZAMİYE MEDRESESİ VE İSLÂM'DA EĞİTİM
ÖĞRETİM. ETÜT YAYINLARI, SAMSUN**

Nizamiye Medresesi Kalıntısı- Bağdat

EK 6- ÇELEBİ, A. (2012). İSLÂM DA EĞİTİM ÖĞRETİM TARİHİ. ÇEV. ALİ YILDIRIM. DAMLA YAYINEVİ, İSTANBUL.

Şekil: 14) Hicrî VII. asırda Bağdâd'ın takribî krokisi ve Nizâmiye Medresesi'nin yeri.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Aysun GÖKMEN

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Aydınlık Evler İnönü Lisesi, Ankara, 2006

Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe
Bölümü, Antalya, 2014

Yüksek

Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ana
Bilim Dalı, Antalya, 2018

Tez Konusu : Eğitim ve Bilim Tarihinde Nizamiye Medreselerin Yeri ve
Önemi

Yabancı Dil : İngilizce

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : 09.09.2010 -16.02.2014 Türk Eğitim Gönüllüleri Vakfı/
Gönüllü Öğretmen
10.07.2017- Benimle Çalış Kazan Kurumunda Özel Ders
Hocası.

E-Posta : aysungokmen1@gmail.com